

G. ABDULLAYÉWA, K. HALLYÝEW

ENE DILI

3-NJI SYNP ÜÇIN DERSLIK

*Özbekistan Respublikasynyň
Halk bilimi ministrligi
tarapyndan tassyklandy*

Bäşinji neşir

DAŞKENT
«O'ZBEKISTON»
2019

UO'K 811.512.164(075)
372.881.1(075)
KBK 81.2(5 Tur)93
A 76

Ylmy redaktorlar:
Gurbanmät Aşyrow, Gurbanberdi Welbegow

Syn ýazanlar:

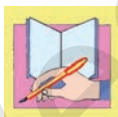
Aýnabat Kurbanıyazowa – Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtköl tümenindäki 9-njy orta mekdebiň başlangyç synp mugallymasy.

Isa Arazow – Dörtköl tümenindäki 6-njy orta mekdebiň türkmen dili we edebıyaty mugallymy.

ŞERTLI BELGILER:

– soraglar we ýumuşlar

– täze tema

– ýatda saklaň

**Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň
hasabyndan çap edildi.**

ISBN 978-9943-01-291-2

© Abdullaýewa G. we başg., 2019
© «O'zbekiston» NÇDÖ, 2012–2019

1. 2-NJI SYNPDA GEÇILENLERI GAÝTALAMAK

1-nji gönükme. Teksti okaň.

BIZIŇ WATANYMYZ

Biziň ýaşayan gözeli döwletimize Özbegistan diýip aýdylýar. Watanymyz enemiz ýaly ezizdir. Çünki biz Watanymyzyň gujagynda gülläp ösýäris. Şol sebäpli hem biz Watanymyzy enemiz ýaly söýýäris we gadylaýarys.

Birinji we ikinji sözlemi depderiňize göçüriň. Her sözdäki çekimli we çekimsiz sesleri aýdyp beriň.

2-nji gönükme. Nakyllary okaň we göçüriň. Çekimli sesleriň aşagyny çyzyň.

Kitap bilimiň çeşmesidir.

Ylymsyz – bir ýaşar,

Ylymly – müň ýaşar.

Alym bolsaň – älem seniňki.

3-nji gönükme. Teksti okaň we göçüriň.

KITABY ARASSA SAKLAŇ

Kitap iň oňat dostdyr. Ol bize bilim berýär. Onuň sahypalaryny eplemäň we ýyrtmaň. Kitabyň daşyna ak kagyz tutuň. Çünki geljek ýyl ony başga okuwçylar hem okamaly.

Her sözdäki çekimli we çekimsiz sesleri aýdyp beriň.

ÝADYŇYZDAMY?

Çekimliler – 9 sanydyr: a, e, ä, i, o, ö, u, ü, y.

Çekimsizler – 21 sanydyr: b, ç, d, f, g, h, j, ž, k, l, m, n, ñ, p, r, s, ş, t, w, ý, z.

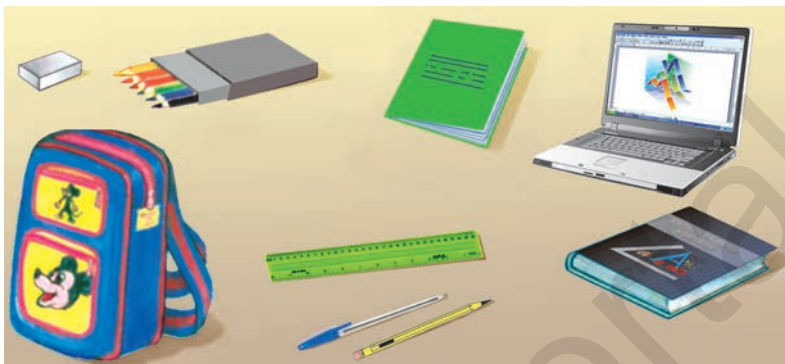
4-nji gönükme. Teksti okaň.

KANIKUL GUTARDY

Tomus kanikuly gutardy. Çagalar höwes bilen mek-debe geldiler. Mugallym olary mähir bilen garşy aldy. Okuw başlandy. Mugallym olaryň salamyny aldy.

Birinji we ikinji sözlemi depderiňize göçüriň. Göçüren sözleriňizdäki çekimli seslere bir çyzyk, çekimsiz seslere iki çyzyk çyzyň.

5-nji gönükme. Surata seredip, atlaryny ýazyň.

Ýazan sözleriňizdäki çekimsiz harplarynyň aşagyny çyzyň.

6-njy gönükme. Aşakdaky sözlerden peýdalanyň sözlem düzüň.

Mugallym, galam, kitap, nar, oylan.

Ýazan sözlemiňizdäki çekimli harplaryň aşagyny çyzyň.

2. ÇEKIMLI WE ÇEKIMSIZ SESLER

ÝADYŇYZDAMY?

Çekimli sesler iki hili bolýarlar:

1. Ýogyn çekimliler: a, o, u, y.
2. Inçe çekimliler: ä, ö, ü, i, e.

7-nji gönükme. Suratlary synlaň. Sözlem içinde getirip, sözlem düzüň we ýazyň.

8-nji gönükme. Şygry labyzly okaň. Ýogyn çekimlili sözleri göçüriň.

ON BARMAK

Ýalňyz özi barmagyň
Tutup bilmez ýüpi hem,
Tikin tiker iňňe-de
Iki barmak bolsa jem.
Üç barmagym birikse,
Galamjygym ýüwürer.
On barmagyň hünäri
Şäher salar, ýol gurar.

Ö. Turmanjanow

9-njy gönükme. Bentleri okaň we ýat tutuň.

Örän geň agaç pisse,
Ekeniňi ödär bitse,
Kyrk ýyldan getirermiş,
Garaşyp sabryň ýetse.

Ak, gara, ala garpyz,
Bezeg biýr käle garpyz.
lýseň ýürek gyzanda,
Taý düýe çala garpyz.

N. Gullaýew

Ýogyn çekimlili sözleri saýlap göçüriň.

10-njy gönükme. Nakyllary okaň we göçüriň.

Ir turan işinden dynar.
Işlemedik – dişlemez.
Ýygmasaň – ýygnamarsyň.

Inçe çekimlileriň aşagyny çyzyň.

11-nji gönükme. «Güýz» diýen hekaýajygy okaň.

GÜÝZ

Sentýabr, oktýabr, noýabr aýlary güýz paslydyr. Güýzde howa salkyn bolýar. Baglarda alma, nar, garaly, şetdaly, üzüm ýaly miweler bişýär. Howa salkyn bolýar. Käte ýagyş ýagýar.

Soraglarga dilden jogap beriň.

1. Güz paslyna haýsy aýlar degişli?
2. Güzde howa nähili bolýar?
3. Güzde bişyän miwelerden haýsy miweleri bilýärsiňiz?

Ikinji, üçünji soragyň jogabyny depderiňize ýazyň.

12-nji gönükme. Ýaňlytmaçlary göçüriň we ýat tutuň.

Dilim-dilim tylla gawunyň
Dört dilimi dilimi dildi.

Dişlände deşik dişim düşmän,
Gädik dişim düşükdir.

Ýogyn çekimlileriň aşagyny çyzyň.

13-nji gönükme. Özüňizden içinde y çekimlisi bolan sözlerden on sanysyny, i çekimlisi bolan sözlerden on sanysyny tapyp depderiňize ýazyň.

Nusga: şetdaly, ...
kilim, ...

14-nji gönükme. Aşakdaky sözlemleri üns berip okaň.

1. Merede kakasy täzeje radio alyp berdi. 2. Amanyň dogany fabrikde işleýär. 3. Kakamyň ýazan goşgusy gazetde çap edildi. 4. Özbegistanyň içinden Amyderýa we Syrderýa akyp geçýär.

İçinde ýogyn we inçe çekimliler gatyşyp gelen sözleri saýlap göçüriň.

15-nji gönükme. Özüňizden içinde ýogyn we inçe çekimliler gatyşyp gelen sözlerden baş sanysyny tapyň we sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

16-njy gönükme. Hekaýajygy üç gezek okaň. Soňra kitabyňyzy ýapyp, onuň mazmunyny öz düşünişiňize görä ýazyň.

BERDI BILEN WEPÄ

Berdi bilen Wepa dostdy. Bular bile oýnaýardylar, bile ota gidýärdiler. Sapaklaryna oňat ýetişýärdiler.

Bir gün bular mekdebiň ýanynda beýleki oglan-gyzlar bilen top oýnap ýördüler. Birden Berdi mekdebiň ýanyndan geçýän suwly ýaba tarap ylgady. Muny gören Wepa hem şol tarapa ylgady.

Ýabyň boýunda oýnap ýören gyzjagazlaryň biri palçyga batypdyr. Ol çykyp bilenok. Aglaýar. Berdi bilen Wepa gyzjagazyň elinden tutdular. Palçykdan çykarmaga kömek etdiler.

17-nji gönükme. Özüňizden içinde inçe çekimlileri bolan sekiz sany söz, ýogyn çekimlileri bolan sekiz sany söz tapyp depderiňize ýazyň.

18-nji gönükme. Surata syn ediň, ilki onuň mazmunyny dilden beýan ediň, soňra depderiňize ýazyň.

3. DODAKLANÝAN WE DODAKLANMAÝAN ÇEKIMLILER

19-njy gönükme. Okaň. Dik çyzygyň çepindäki sözleriň çekimlilerini biraýry, sagyndaky sözleriň çekimlilerini biraýry göçüriň.

Şol	at
Guş	gyz
Döş	mäş
Üç	el
Çöl	çit

ÝADYŇYZDAMY?

O, u, ö, ü – dodaklanýan çekimlidir.
A, y, ä, e, i – dodaklanmaýan çekimlidir.

20-nji gönükme. Şygyr labyzly okaň, soňra her sözdäki çekimlileriň dodaklanýandygyny ýa-da dodaklanmaýandygyny aýdyň.

ÖSÜMLIKLERIŇ PEÝDASY

Noýba diýdi: – her guşa-da
 lýdirmän galýan gyşa-da,
 Edil goýnuň böwregi men,
 Lezzet berýän unaşa-da.

Silkinip turdy-da künji,
 Diýdi: – Meň ýagym birinji.
 Palaw iýjek her bir adam
 Goşaýsyn maňa bürünji.

Jöwen diýdi: – Bakýan ýere,
 Her bognum bar bir sere,
 Suwda bişsem köje bolýan,
 Tamdyrda bişsem – zagara.

Tüwi diýdi: – Başym ýalaw,
 Bişjek wagtym gerek alaw,
 Gapak urup buglasalar,
 Ana boldum ýagly palaw.

Ç. Gurbangylyç

21-nji gönükme. Okaň, soňra içinde dodaklanýan çekimlisi bolan sözleri biraýry, dodaklanmaýan çekimlisi bolanlary biraýry göçüriň.

Sagat, mekdep, çöl, kümüş, gamyş, demir, ýumuş, top, gül, oýun, elek, gün, dyrnak, ýelim, durmuş, ol, tor, suw.

Nusga: sagat, ...

çöl: ...

22-nji gönükme. Gönükmäni okaň we 1-nji, 2-nji sözlemi göçüriň. Dodak çekimlileriniň aşagyny çyzyň.

ÜZÄRLIK

Üzärlük ösümligi dermanlyk ot hasaplanýar. Ol barada lukman babamyz Abu Ali ibn Sina hem aýdyp geçipdir. Onuň aýtmagyna görä, üzärligi bogunlaryň agyrysyna çalsaň peýda edýär. Bu ot biziň ülkämiziň çöllerinde köp duşýar. Üzärligiň tüssesi-de şypalydyr. Ol derman hökmünde dermanhanalarda satylýar.

23-nji gönükme. Nakyllary okaň we göçüriň. Dodaklanýan çekimlileriň aşagyna bir çyzyk çyzyň.

Bilimli adam ozar,

Bilimsiz adam tozar.

Ylmy zähmetsiz eýeläp bolmaz.

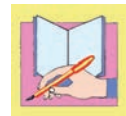
Bilim bagt getirer.

Ilki oýla, soňra sözle.

24-nji gönükme. Surata serediň, atlaryny depderiňize ýazyň, hersini sözlem içinde getiriň.

4. Y, I, U, Ü, ÇEKIMLILERINIŇ DÜŞÜP GALÝAN ÝAGDAÝY

25-nji gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözlere üns beriň.

Howzuň töweregindäki agaçlarda uklan guşlar oýandy. Ýylyň **gelşi** Nowruzdan belli. Çybygy ölkä бүк, **demri** gyzanda. **Sygryň** guýrugynda pyçak dövme.

Şol sözleriň asyl sözünü biraýry, goşulmasyny biraýry ýazyp depderiňize göçüriň.

Nusga: howzuň – howuz+uň, ...

Ilki bogny açyk, çekimli sesleri gysga aýdylýan, soňy z, l, n, r, s, ş sesleriniň birine gutarýan iki bogunly düýp sözleriň soňuna çekimli ses bilen başlanýan goşulma goşulanda, ikinji bogundaky gysga aýdylýan dar çekimliler düşürilip ýazylmalydyrlar. Meselem: agyz – agzy, ogul – ogly, bogun – bogny, baýyr – baýra, böwüs – böwser, görüş – görşüp ...

26-njy gönükme. Aşakdaky sözleriň soňuna çekimli bilen başlanýan goşulma goşup göçür. Ikinji bogundaky çekimliniň düşüp galmagynyň sebäbini düşündir.

Agyz, çagyl, ýagyş, garyn, baýyr, nagyş, garyş.

Nusga: agyz – agzy, ...

27-nji gönükme. Aşakdaky sözleriň soňuna çekimli bilen başlanýan goşulma goşup, depderiňize ýazyň. Olary ýazanyňyzda haýsy bogundaky çekimli sesiň düşürilýändigini unutmaň.

Aýyr, gyrş, ýgyr, daňyl, duruz, bogun, öwüs.

Nusga: aýyr-aýryl, ...

28-nji gönükme. Nakyllary okaň we göçüriň. Has gara ýazylan sözlere üns beriň.

Gamşy gowşak tutsañ el gyýar.
Gorkana goşa **görner**.
Gulagyň **garny** bolmaz,
Siñegiň **erni**.

29-njy gönükme. Iki bogny açyk, iki bogunly, soňy **z, l, n, r, s, ş** sesleriniň birine gutaran düýp sözden baş sanysyny tapyp depderiňize ýazyň. Depderiňize ýazanyňyzda soňuna çekimli bilen başlanýan goşulma goşuň.

30-njy gönükme. Nakyllary okaň we depderiňize göçüriň.

Iki goýna-da çopan gerek.
Buzuň ömri bahara çenli.
Göwni açygyň ýoly açyk.

Ikinji bognundaky çekimlisi düşüp galan sözleriň aşagyny çyzyň.

31-nji gönükme. Aşakdaky sözleriň soňuna çekimli bilen başlanýan goşulma goşup depderiňize göçüriň.

Aýyr, tomus, kümüş, gelin, sygyr, omuz.

32-nji gönükme. Şygry okaň we göçüriň.

«Ne gözeldir boýnuň seniň,
Ýesir eder oýnuň seniň,
Enaýyja gözleriň bar,
Mylaýymja sözleriň bar.
Edil ertekide aýdylşy ýaly,
Periň näzik, burnuň peri mysaly.
Saýrasana, owazyňdan ganaýyn,

Dür dökülen dilleriňe döneyin.
Guşlaryň içinde şasy bolarsyň,
Jak-jak edip, gül içinde gülersiň».

I.A. Krylow

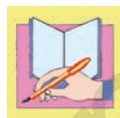
Ikinji bogundaky çekimlisi düşüp galan sözleriň aşagyny çyzyň.

33-nji gönükme. Aşakdaky teksti okaň we 1-nji we 2-nji sözlemi göçüriň. Dodak çekimlileriniň aşagyny çyzyň.

Biziň ýurdumyzda her ýyl 1-nji oktyabrda «Mugallymlar we terbiýeçiler günü» bellenip geçilýär. Biz bu baýramda mugallymymyzy gutladyk. Biziň mekdebimizde bu baýramçylyga bagyşlanan dabaraly ýygnak boldy. Biz öz goşgudyr-aýdymlarymyz bilen çykyş etdik.

34-nji gönükme. Aşakdaky sözlere çekimli bilen başlanan goşulma goşup depderiňize ýazyň.

Sowul, gowur, gowuş, kowuş, gyryş, demir, degir, siňir.

5. ASYL SÖZ WE GOŞULMA

35-nji gönükme. Ikibir-ikibir ýazylan sözleri biri-biri bilen deňeşdirip, üns berip okaň.

Suw-suwly, ädik-ädikçi, galam-galamlar, mekdep-mekdepde, oka-okajak, al-alady, ot-otluk, oba-obadan.

Olaryň biri-birinden näme tapawudynyň bardygyny aýdyň.

36-njy gönükme. Okaň. Çyzygyň çepindäki sözleriň many aňladýandygyna, sagyndaky goşulmalaryň many aňlatmaýandygyna üns beriň.

Pagta	çy
El	lik
Haly	çy
Men	iň
Sen	iň
Kitap	lar
Öý	de
Kelem	iň
Okuw	dan

Sözlere goşulmalary goşup depderiňize göçüriň.

Nusga: pagtaçy, ellik, ...

Sözün özbaşdak many aňladýan bölegine asyl söz diýilýär. Sözün özbaşdak many aňlatmaýan bölegine goşulma diýilýär.
Meselem: ellik, el-asyllik söz, lik-goşulma, ...

37-nji gönükme. Şygry labyzly okaň. Has gara ýazylan sözleriň many aňladýan bölegini – asyllik sözünü aýdyp beriň.

DAGLAR

Garry gala myhman barsaň,
Gujagyny geren daglar.
Soňudagy, Çendir, Hasar –
Müň hasraty gören **daglar** ...

Gatbar-gatbar **daşyňyz** bar,
Galkan-galkan döşüňiz bar.
Bilmen nije ýaşyňyz bar,
Dünýe döräp duran **daglar**.

Daşyňyzdan aýlanaýyn,
Daşyňyzdan aýlanaýyn,
Başyňyzdan aýlanaýyn,
Pyragyny gören daglar.

K. Gurbannepesow

38-nji gönükme. Nakyllary okaň we göçüriň. Göçüreniňizde asyl söz bilen goşulmanyň arasynda kese çyzyk goýuň.

Berk bolsa daşyň, taýýardyr aşyň.
Dagdan arkasy bolanyň daşdan ýüregi bolar.

Nusga: Berk bol-sa, ...

39-njy gönükme. Okaň we has gara ýazylyan sözleri göçüriň.

Biziň ýurdumyz – Özbegistan köpmilletli **ýurtdyr**. Onda köp **halklar** ýaşaýar. Her halkyň öz milli **dili** bar. Olar öz dillerinde gepleşýärler. Öz dillerinde **gazetler**, **kitaplar** çykarýarlar.

Göçüren sözleriňiziň asyl sözünüň aşagyna bir çyzyk, goşulmasynyň aşagyna iki çyzyk çyzyň.

40-njy gönükme. Asyl söz bilen goşulmanyň arasynda kese çyzyk (–) goýup, sözleri göçüriň.

Bogun, sagatly, dostum, şäherden, bagtly, suwly, suwsuz, suwçy, suwdan.

Nusga: bog-un, sagat-ly ...

41-nji gönükme. Asyl sözleriň soňuna goşulma goşup depderiňize ýazyň.

Çaga, köşek, goýun, men, gül, sen, şar, balyk, Çary.

Göçüren sözleriňizi okaň we olaryň asyl sözi bilen goşulmasyny aýdyp beriň.

42-nji gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözleriň many aňladýan bölegini – asyl sözüni, olara goşulan goşulmalary aýdyň.

INJIR

Mazaly bişen injir has **oňatdyr** we bütinleý zyýansyzdyr. Myssaran injir öz täsiri boýunça oňatdyr, ýöne onuň emele getiren **gany** gowy däldir. Injir ähli **miwelerden** ýokumlydyr. Gury injir öz süýjüligi sebäpli, **bagrynyň** we dalagynyň dömmе çіşi bolan adamlara zyýanlydyr. Injir miwesi bejermesi kyn bolan dömmе **çіşleri** gaýtarýar.

Abu Aly Ibn Sina

Has gara ýazylan sözlerdäki asyl sözi we goşulmany nusgadaky ýaly edip, depderiňize göçüriň.

Nusga: oňat-dyr, gan-y, ...

43-nji gönükme. Nakyllary göçüriň.

Ir turan işinden dynar.
Giç ýat ir tur, alty pişegi artyk ur.
Adam eli – gyzyl gül.
Bu günki işiňi ertä goýma.

Göçüren sözleriňiziň asyl sözüni we goşulmasyny bölüp aýdyp beriň.

44-nji gönükme. Tapmaçany okaň we jogabyny biliň.

Dona bürenmez, göze görünmez.
Üsti ot, aşagy suw.
Suw üstünde ot ýanar.

Göçüriň. Göçüreniňizde asyl söz we goşulmanyň arasynda kese çyzyk goýuň.

Nusga: don-a, ...

45-nji gönükme. Aşakdaky asyl sözleriň soňuna degişli goşulma goşup göçüriň.

Men, dost, kitap, gyzyl, agaç, ýol, düş, güýç, galam.

46-njy gönükme. Şygry labyzly okaň.

MERET MERGEN

Meret mergen awa **çykdy**
Meret mergen daga **çykdy**
Ýoldaşyndan **saýlandy** ol,
Derelere **aýlandy** ol.

Dury **suwlar** şarlap akýar,
Dumly-duşa mergen bakýar.
Jülgeler ýaşyl öwüsýär,
Gitdigiçe göwni towusýar.

B. Kerbabaýew

Has gara ýazylan sözleriň asyl sözünü biraýry, goşulmasyny biraýry göçüriň.

Nusga: çyk-dy, ...

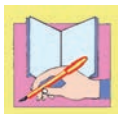
47-nji gönükme. Özüňizden dört sany sözlem düzüp, depderiňize ýazyň. Ýazan sözlemiňizdäki asyl sözüň aşagyna bir çyzyk çyzyň.

48-nji gönükme. Nakyllary okaň.

Gaharyny ýuwdan pälwan.
Adam eli gudrat.
Il agzy keramat.
Il görki suw, suw görki guw.

Nakyllary depderiňize göçüriň. Göçüreniňizde asyl sözleri biraýry, goşulmasyny biraýry ýazyň.

Nusga: gahar-yny, ...

6. SÖZ ÝASAÝJY GOŞULMALAR

Her bir söz özbaşdaklykda many aňladýar, emma goşulmalaryň hiç biri özbaşdaklykda many aňlatmaýarlar. Olar sözlere goşulyp ulanylýarlar. Meselem, suw-a, suw-çy, suw-ly, ...

49-njy gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň.

Ata guşlara iým berdi. Doganym bazar-dan erik, alma, şetdaly aldy. Aşyr Ürgenje gitdi. Gaz geçse, gapyňy aç, durna geçse, durlugyňy ýap.

Sözlemleriň asyl sözünü we goşulmasyny bölüp, dilden aýdyp beriň. Goşulmanyň özbaşdak many aňlatmaýandygyna üns beriň.

50-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine degişli söz goýup, sözlemleri göçüriň.

Goýunlar ... suwy içmeýärler. Olar ... içýärler. Ejem magazinden ... aldy. Okuwçylar ... kitap okadylar.

Nusga: Goýunlar hapa suwy içmeýärler.

51-nji gönükme. Asyl söz bilen goşulmanyň arasyna kese çzyk goýup, sözleri göçüriň. Goşulmanyň goşulan sözüne nähili many berýändigini düşündiriň.

Dişe, dişle, dişsiz, dişlem.

Işçi, işgär, işlik, işsiz.

Ota, otag, otly, otluk.

Duzly, duzsyz, duzla, duzluk.

Goşulmalar bitirýän hyzmatlaryna görä, esasan, iki topara bölünýärler.

- 1. Söz ýasaýjy goşulmalar**
- 2. Söz üýtgediji goşulmalar**

52-nji gönükme. Sözleri okañ we göçürin. Asyl sözüň aşagyna bir çyzyk çyzyň.

Otluk, ýürekdeş, işeňňir, ötgür, dişlek, süýtli, şahly, oýunçy.

53-nji gönükme. Bölejigi okañ we ýazyň. Has gara ýazylan sözlere goşulan goşulmalaryň arasyna kese çyzyk goýuň.

Biziň howlymyzda üzüm, alça, alma **agajy** bar. Olaryň **miweleri** güyz paslynda gowy bişýärler. Biz miweler gowy **bişende** goňşularymyza hem berýäris.

Goşulan sözünden täze manyly söz ýasamaga hyzmat edýän goşulmalara söz ýasaýjy goşulmalar diýilýär. Meselem, ak-la, ädik-çi, duz-luk, ok-at, bil-im **sözleriniň soňuna goşulan goşulma täze manyly söz ýasaýar.**

54-nji gönükme. Bölejigi okañ we ýazyň. Has gara ýazylan sözlere goşulan goşulmalaryň söz ýasaýjy ýa-da söz üýtgediji goşulmalardygyny bilin.

Her bir **adamyň** ýoldaşy bolýar. Her bir adamyň **dosty** hem bolýar. **Ýoldaş** hem, dost hem oňat görülýär.

Asyl sözüniň soňuna goşulyp, goşulan sözlerini sözlem içinde biri-birleri bilen baglanyşdyrmaga hyzmat edýän goşulmalara söz üýtgediji goşulmalar diýilýär. Meselem, Döndi-niň kitab-y arassa... .

55-nji gönükme. Sözleri okaň we göçüriň. Söz üýtgediji goşulmanyň aşagyna bir, söz ýasaýjy goşulmanyň aşagyna iki çyzyk çyzyň.

Algyr guşuň, süsek öküzimiz, şahly geçileriň.

Nusga: algyr guşuň, ...

56-njy gönükme. Okaň we ýazyň. Has gara ýazylan sözlere goşulan goşulmalaryň söz ýasaýjy ýa-da söz üýtgediji goşulmalardygyny biliň.

Ene! Bu söz, gör nähili **ýakymly!** Bu **sözi** eşideniňde, iň ýakyn, iň **mähriban** adam göz **önüňe** gelyär! Bu söz – seni ekläp-**saklan**, ösdürip kemala getiren adamyň **ady**.

Söz ýasaýjy goşulmalaryň kömegi bilen ýasalan sözlere bolsa ýasama sözler diýilýär.

57-nji gönükme. Sözleri okaň we söz ýasaýjy goşulmalary goşup göçüriň.

Suw, ýüz, gök, ýük.

Nusga: suw-suwçy, suwly, suwag, ...

58-nji gönükme. Sözleri okaň we söz ýasaýjy goşulmalary goşup göçüriň.

Ýol, tikin, iş, okuw.

59-njy gönükme. Hekaýajygy okaň. Söz ýasaýjy goşulmalar goşulyp, täze manyly ýasalan sözi tapyň.

NEPES BILEN MEKAN

Nepes bilen Mekan bileje oýnaýardylar. Nepesiň we Mekanyň akja topy bardy. Olaryň suratly kitaplary hem bar.

Tapan sözüňizi depderiňize ýazyň.

60-njy gönükme. Özüňizden söz ýasaýjy goşulmalar goşup, depderiňize ýazyň.

Ot, duz, söz, bal.

Nusga: otluk, otly, ota, ...

61-nji gönükme. Özüňizden söz ýasaýjy goşulmalar goşup, ýasama söz düzüň we depderiňize göçüriň.

Ber, al, çal, dil.

62-nji gönükme. Sözlemleri okaň we has gara ýazylan sözleri asyl söz bilen goşulmasynyň arasyna kese çyzyk goýup ýazyň.

Ýazyjy gyzykly eserler ýazýar. **Çagalar** olary höwes bilen okaýarlar. Biziň kitaphanamyzda şonuň ýaly kitaplar köp.

Nusga: ýaz-yjy, ...

63-nji gönükme. Sözleri okaň we göçüriň. Göçüreniňizde asyl söz we goşulmanyň arasyna kese çyzyk goýup göçüriň.

Okuwçy, oturgyç, gyzykly, otluk, duzly, ýakymly, şatlykly.

Nusga: okuw-çy, ...

64-nji gönükme. Matallary okaň we göçüriň.

1. Garaja oğlan ata mündi, Hemmäň gözi oňa döndi. (gazan)	2. Iki enäniň on oğly, Hemmesiniň ady bar. (barmaklar)

Söz ýasaýjy goşulmalar goşulyp ýasalan ýasama sözüň aşagyny çyzyň.

7. SÖZ ÜYTGEDIJI GOŞULMALAR

Sözlemde sözleri baglanyşdyrmaga hyzmat edýän goşulmalara söz üýtgediji goşulmalar diýilýär. Sözlere goşulmalar goşulanda, ilki söz ýasaýjy goşulmalar, yzyndan söz üýtgediji goşulmalar goşulýar. Meselem, okuw-çy-lar-dan, ...

Söz üýtgediji goşulmalara esasan, san, zaman, ýöňkeme, düşüm goşulmalary degişlidir.

65-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine degişli goşulmalary goşup, sözlemleri göçürip ýazyň.

Okuwçy mekdep ... okaýar. Çaga ... oýnaýarlar.
Iş ... zawodda işleýär. Enem fabrik ... işleýär. Biz
gazet ... makala okadyk.

66-nji gönükme. Aşakdaky sözleri okaň we her bir sözüň soňuna goşulan ýasaýjy goşulmalaryň arasyna kese çyzyk goýup ýazyň.

lýmit, işli, görelde, suwçy, algy, ýatak.

Nusga: iý-mit, ...

67-nji gönükme. Hekaýajygy okaň we göçüriň.

Okuwçylar mekdebe geldiler. Jañ kakyldy. Çagalar synp otagyna girdiler. Mugallym geldi. Ol sapaga başlady. Ilki öý işlerini barlady. Soňra täze temany düşündirdi.

Tekstdäki söz ýasaýjy we söz üýtgediji goşulmalary tapawutlandyrmaga hereket ediň.

68-nji gönükme. Okaň.

Yssy tomus günleri gutardy. Howa gün-günden has salkynlaşýar. Baglaryň ýapraklary saralypdyr. Sähelçe ýel bagyň ýapraklaryny düşürýär. Howa bulutlaşýar. Ýagyş ýagmaga başlaýar.

Birinji, ikinji sözlemi depderiňize göçüriň. Göçüren sözlemiňizdäki söz ýasaýjy we söz üýtgediji goşulmalary tapawutlandyryň.

69-njy gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň.

Sülgün joralary bilen mekdebe baryar. Ejem mekdepde mugallyma bolup işleýär. Bossan eje tamdyra ot goýberdi. Meret iki goşgyny ýat tutupdyr.

Göçüren sözlemiňizde söz ýasaýjy goşulmanyň aşagyna bir çyzyk, söz üýtgediji goşulmanyň aşagyna iki çyzyk çyzyň.

70-nji gönükme. Aşakdaky sözleri okaň. Her söz ýasaýjy goşulmanyň arasyna kese çyzyk goýup göçüriň.

Algy, ýoldaş, obadaş, nobatçy, synçy.

Nusga: al-gy, ...

71-nji gönükme. Aşakdaky sözleriň soňuna söz ýasaýjy goşulma goşup, sözlem içinde getirip depderiňe ýaz.

At, ýurt, al, ber.

Nusga: at-daş. Partadaşym meniň bilen atdaş.

72-nji gönükme. Özüňizden ýasaýjy goşulmany goşup, täze söz ýasaň.

Jogap, otur, oýna, mal, kesel, mugt

Nusga: jogapkär.

73-nji gönükme. Özüňizden söz üýtgediji goşulmany goşup, depderiňize ýazyň.

Iş, eje, bag, git.

Nusga: işim, ...

74-nji gönükme. Aşakdaky sözlere ilki söz ýasaýjy goşulma goşuň, soňra söz üýtgediji goşulma goşuň.

Ýük, ýaz, ýag, ýol.

Nusga: ýükli, ýazyjy,

Ýüki, ýazyň,

75-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň.

Obamyzda **kitaphana** bar. Kitaphana hemişe **adamly**. Onda gyzykly **kitaplar** bar. Atam çeper **eserleri** okamagy halaýar.

Has gara ýazylan sözleriň asyl sözünü we goşulmasyny tapyň. Olaryň nähili goşulmadygyny aýdyň.

76-njy gönükme. Okaň.

1. Çopan aga Aşyra kiçijik güjük getirip berdi. Ol alaja güjük eken. 2. Maýsanyň gowy gurjagy bar. Maýsa oňa gyzyl matadan owadanja köýnek tikdi.

Sözlemdäki ýasama sözleri tapyň we asyl sözi bilen goşulmasynyň arasynda kese çyzyk goýup göçüriň.

77-nji gönükme. Aşakdaky sözleri ilki söz ýasaýjy, soňra söz üýtgediji goşulma goşup göçüriň.

Ýag, söz, gül, çag.

Nusga: ýagyş, ...
Ýagyň, ...

78-nji gönükme. Şygry labyzly okaň we ýat tutuň.

GÜLKIŇ ÖÝI

Düzde bolýar kirpiň öýi,
Ýanaşykdyr tilkiň öýi,
Ýolkaň öýi arçalykda,
Atýatakda ýylkyň öýi.
Bolýar jigi gyzjagazyň
Dodagynda gülkiň öýi.

Helo Mýand

Söz üýtgediji goşulmalary dilden aýdyp beriň.

79-njy gönükme. Nakyllary okaň we göçüriň.

Bal süýji, baldan bala süýji.
Özüni süýt bilgin, dostuňy gaýmak.
Dost-dostuň aýnasy.

Bal sözüne söz ýasaýjy goşulma goşup täze manyly söz ýasap, depderiňize ýazyň.

Nusga: bal-balyk, ...

80-nji gönükme. Okaň we göçüriň.

Dynç günleriniň biridi. Men, jigim, kakam dagymyz şähere gezelenje gitdik. Şäheriň owadan jaýlary, köçeleri, baglary göwnüni açýar. Biz magazinlere aýlandyk. Kakam jigime, maňa magazinden kitap alyp berdi.

Birinji, ikinji sözlemleriň asyl sözünü we goşulmasyny dilden aýdyp beriň.

81-nji gönükme. Okaň we göçüriň.

Biziň mugallymymyz sylaglandy. Meniň dostum şäherde ýaşaýar. Sumkaly oylan mekdebe barýar. Güýçli ýel öwüsti. Atly adamlar görüsti.

Söz ýasaýjy goşulmanyň aşagyna bir çyzyk, söz üýtgediji goşulmanyň aşagyna iki çyzyk çyzyň.

82-nji gönükme. Aşakdaky sözleri ilki söz ýasaýjy goşulma goşup, soňra söz üýtgediji goşulma goşup göçüriň.

Ýat, böl, döw, ýyk.

Nusga: ýat-ak, ...

GAÝTALAMAK

83-nji gönükme. Bu sözleriň asyl sözi bilen goşulmasynyň arasynda kese çyzyk goýup göçüriň.

Suwçy, suwly, suwuň, suwa, kitaply, kitaplar, kitapdan, mekdepeden, mekdepler, alýar, aldy, algy, almak, aljak.

Nusga: suw-çy, suw-ly, ...

84-nji gönükme. Göçüriň. Sözleriň asyl sözünüň aşagyna bir çyzyk, goşulmasynyň aşagyna iki çyzyk çyzyň.

Amanyň gyzy ikinji synpda okaýar. Gyzyň ady Gülli. Gülliniň jorasy şäherde ýaşaýar. Şäherli çagalar obamyza gezelenje gelerler.

85-nji gönükme. Okaň we sözleri nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçüriň.

Suw, top, suwçy, çörek, ogul, çörekçi, suwly, galam, göz, orakçy, depder, el, ýürek, bag, depderli, ellik.

Nusga: Asyl sözler: Suw, top, ...

Goşulmaly sözler: Suwçy, çörekçi, ...

86-njy gönükme. Teksti okaň. Has gara ýazylan sözleri göçürüp alyň. Olaryň asyl sözünü we goşulmasyny aýdyp beriň.

Şaly Nury bilen **tirkeşip** barýardy. Şol arada olaryň gözi kölegede oturan iki **gyza** düşdi. **Gyzjagazlar** gurjak **oýnaýardylar**. Olar gurjaklaryny kä göterip, kä **yatyryp**, öz oýunlary bilen başagaýdylar.

87-nji gönükme. Sözleri okaň. Goşulmasyz asyl sözleri biraýry, goşulmaly sözleri biraýry göçüriň.

Agaç, igde, agaçly, agaçlar, galamsyz, suw, ot, ekin, ekinlik, suwçy, suwly, otluk, kitaply, kitap, galam, joraply.

Nusga: Asyl sözler: agaç, igde, ...

Goşulmaly sözler: agaçly, agaçlar, ...

88-nji gönükme. Bu asyl sözleriň soňuna degişli goşulmalar goşup, sözlem içinde ulanyň we depderiňize ýazyň.

Baýyr, üzüm, depder, jorap, göle, sazак.

Nusga: Baharda baýyrdan gülälek ýygarys.

89-njy gönükme. Bu sözleri asyl bölegi bilen söz ýasaýjy goşulmasynyň arasynda kese çzyk goýup göçüriň.

Ýükçi, algy, bergi, tokaýlyk, duralga, açar, maldar, süýtçi, suwluk, göklük.

Nusga: ýük-çi, ...

90-njy gönükme. Teksti okaň. Oňa degişli sözbaşy tapyň we göçüriň. Ýasaýjy goşulma kabul eden sözleriň aşagyny çyzyň.

Möjekler sugunlaryň we keýikleriň kesel we tapsyzlaryny tutup iýýär. Kesel haýwanlar sag haýwanlara kesel ýaýradýarlar. Şonuň üçin möjekler sanitar wezipesini ýerine ýetirýärler.

91-nji gönükme. Bu asyl sözleriň hersine bir ýasaýjy goşulma goşup, depderiňize göçüriň.

Ýol, gaş, galam, otur, üzüm, bag, ot, diş, ýaz, ek, güýç, okuw.

Nusga: Ýol -ýoldaş, ...

8. SADA WE GOŞMA SÖZLER

92-nji gönükme. Dik çyzygyň çep we sag tarapyndaky sözleri üns berip okaň. Aşakdaky soraglara dilden jogap beriň.

kyrk	daş	kyrkaýak	daşdeşen
un	gyzyl	unaş	gyzylinjik
demir	gyl	demirýol	gylguýruk
bäş	gün	bäşburçluk	günorta

1. Dik çyzygyň sag tarapyndaky sözleriň her biri näçe sözden düzülipdir?
2. Dik çyzygyň çep tarapyndaky sözleriň her biri näçe sözden düzülipdir?

93-nji gönükme. Sözleri okaň we bir sözden düzülen sözlere birayry, birden artyk sözden düzülen sözlere birayry göçüriň.

Haly, kitap, Aýgül, günorta, kelem, kyrkgünlük, Sapar, demirtiken, Saparmyrat, kitaphana.

Nusga: 1. Haly, kitap, ...
2. Aýgül, günorta, ...

94-nji gönükme. Aşakdaky sada sözlere beýleki sada sözi goşup, goşma söz ýasaň we depderiňize ýazyň.

Sözler iki topara bölünýär:

1. Sada sözlər. 2. Goşma sözlər.

Bir sözden düzülen sözlere sada sözlər diýilýär. Meselem: köçe, ot, ojak, sygyr.

Birden artyk sözden düzülip, bir many aňladýan sözlere goşma sözlər diýilýär.

Goşma sözlər goşulyp ýazylýarlar. Meselem: orunbasar, düýedaban, demirtiken.

95-nji gönükme. Okaň we bulary nusgada görkezilişi ýaly edip, ýazyp, depderiňize göçüriň.

Ýaparak, üzüm, gülyaka, haly, başdarak, üç, ayakgap, oklukirpi, Güldursun, Kyrkgyz, garpyz, ayak, göz, gylguýruk.

Nusga: Sada sözler: Ýarpak, üzüm, ...

Goşma sözler: gülyaka, başdarak, ...

96-njy gönükme. Aşakdaky sada sözleriň öňünden ýada soňundan degişli söz goşup, goşma söz ýasaň. Soňra olaryň hersine degişli bir sözlem düzüp, depderiňize ýazyň.

Aman, Hoja, daş, kyrk.

Nusga: Amangül edepli gyz.

97-nji gönükme. Hekaýajygy okaň we goşma sözleri saýlap, depderiňize göçüriň.

GÜLZIRE

Gülzire ýedi ýaşynda. Ol birinji synpda okaýar. Gülziräniň daýysy Kelteminar obasynda ýaşaýar. Ol ejesi bilen her iki aýdan bir gezek daýylaryna barýar. Gülzire ol ýerde Gülzar, Gülnar diýen joralary bilen kompýuterde işlemegi öwrenýär.

98-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň. Goşma sözleriň aşagyňy çyzyň.

Biziň ýurdumyzda birnäçe emeli suw howdanlary bar. Olaryň iň ululary Düýemoýun, Çardepe, Kattakurgan, Günorta Surhan, Çimkurgan, Guýymazar suw howdanlarydyr.

99-njy gönükme. Şygry labyzly okaň.

ARZUWLAR

Derýa diýdi: – Çöller hem
Gül bolsun, gül bolsun
Ene ýer diýr: – Bugdaý-dän
Bol bolsun, bol bolsun!

Ö. Daşgynow

Sorag:

Ýazuw depderleriňi nähili saklamaly?

100-nji gönükme. Berlen goşma sözleri sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

Günebakar, mekgejöwen, geçiguş, alahekek.

101-nji gönükme. Sözlemleri okaň we has gara ýazy-
lan sözleriň sada ýa-da goşma sözdüginini, goşma sözleriň
haýsy sada sözlerden düzüldigini aýdyň.

Biziň ýurdumuzda iň **süýji** gawunlar ýetişdirilýär.
Garrygyz, waharman, kyrkgünlük – bular gawunlaryň
gönüşleridir. Biziň halkymaz **myhmansöýer**. Sen
älemgoşara syn etdiňmi? Meniň kakam **ayakgap**
fabriginde işleýär.

Has gara ýazylan sözleri depderiňize göçüriň.

102-nji gönükme. Bu sözleri nusgadaky ýaly edip, depderiňize göçüriň.

Açar, kitap, orunbasar, agaç, geçiguş, gum, agzybir, gözbagjy, gül, onýyllyk, dört, aý, Aýdogdy, Daňatar, gün.

Nusga: Sada sözler: Açar, kitap, ...

Goşma sözler: Orunbasar, geçiguş, ...

103-nji gönükme. Sözlemleri göçüriň. Goşma sözleriň aşagyny çyzyň. Olaryň nähili sada sözlerden düzülendigini aýdyň.

Siz günortan nirede bolduňyz? Çopanlar demirýoldan geçdiler. Biz bu ýyl günebakar, mekgejöwen ekeris. Mekgejöwen towuk üçin has yokumlydyr.

104-nji gönükme. Aşakdaky sada sözlerden goşma sözler ýasaň we olaryň hersini bir sözlemde ulanyp, depderiňize ýazyň.

Gün, kădi, ýyllyk, jöwen.

Nusga: Ýel günbatardan öwüsdü.

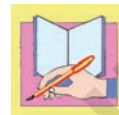
105-nji gönükme. Aşakdaky sada sözlerden goşma söz ýasap, depderiňize ýazyň.

Oraz, Sona, Bakar, goşar, atar, dogdy, gum, demir, gün.

Nusga: Orazmyrat, Orazaly, ...

106-njy gönükme. Aşakdaky sözleri ulanyp, sözlem düzüň we depderiňize ýazyň.

Älemgoşar, günebakar, ikatýok, laçyn.

9. ATLAR

107-nji gönükme. Sözlemleri okaň we **kim?, näme?** diýen soraglara jogap bolýan sözleri aýdyp beriň.

Ejem sygyr sagýar. Gelnejem çörek bişirýär. Daşkent Özbekistanyň paýtagtydyr. Biziň ýurdumuzda gawun, garpyz, üzüm süýji bolýar. Maral bilen Ahmet bileje oýnaýarlar.

Kim?, näme?, nire? diýen soraglara jogap bolýan sözlere atlar diýilýär.

108-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň. **Kim?, näme?** diýen soraglara jogap bolýan sözleriň aşagyny çyzyň.

Oraz goýun bakýar. Mugallym okadýar. Ussa pol kakýar. Samarkant, Buhara, Hywa gadymy şäherlerdir. Agam Moskwa gitdi.

109-njy gönükme. Tapmaçalary okaň, göçüriň we jogabyny biliň. Näme? diýen soraga jogap bolýan sözleriň aşagyny çyzyň.

Köýnek geýipdir gat-gat
Nahar üçin gerek zat

Ýatan jaýy palyzdyr
 Uzynak ýap-ýaşyldyr.
 lýseň garşyldap durar,
 Hemem duzlasaň bolar.

110-njy gönükme. Teksti okaň. Has gara ýazylan sözleriň haýsy soraglara jogap bolýandygyny we olara nähili sözler diýilýändigini aýdyň.

GOWAÇADAN NÄMELER ALYNÝAR

Gowaçanyň pamygy we çigidi bar. Pamykdan her hili **ýüplük** we **mata** edilýär. **Çit, elwan, biz** we başga-da şunuň ýaly matalar pamykdan bolýarlar. Pamygy **lukmanlar** hem öz işlerinde ulanýarlar.

Gowaçanyň çigidinden **ýag** we **sabyn** alynýar.

Hekaýanyň mazmunyny öz sözleriňiz bilen aýdyp beriň.

111-nji gönükme. Sözlemleri okaň soňra göçüriň. Kim?, näme?, nire? diýen soraglara jogap bolýan sözleriň aşagyny çyzyň.

Suraý terbiýeçi bolup işleýär. Çagalar surat çekýärler. Samarkant gadymy şäherleriň biridir. Horezmde pagta köp ekilýär. Kakam Nöküse gitdi. Okuwçylar top oýnaýarlar.

112-nji gönükme. Her bir soragyň gapdalyndan şol soraga jogap bolýan alty sany at sözünü ýazyň?

Kim? –

Näme? –

Nire? –

Nusga: Kim? – Oraz, okuwçy, ...
Näme? – galam, guş, ...
Nire? – Daşkent, Dörtgöl, ...

113-nji gönükme. Nakyllary okañ we göçüriñ.

Adam bilenini okar, towuk görenini çokar.
Maslahatly biçilen don gysga bolmaz.
Dagdan arkasy bolanyñ, daşdan ýüregi bolar.

Kim?, näme? diýen soraga jogap bolýan sözleriñ aşagyny cyzyñ.

114-nji gönükme. Sözleri okañ. Soñra nusgada görkezilişi ýaly edip, olary depderiñize göçüriñ.

Adam, işçi, kepderi, Oraz, Gazly, Andijan, Meretdurdy, Merjen, tilki, agaç, goýun, demir, Nowaýy, Nöküs, torgaý, Ürgenç, Sarymaý.

Nusga:
Kim? – adam, işçi, ...
Näme? – serçe, kepderi, ...
Nire? – Gazly, Andijan, ...

115-nji gönükme. Özüñizden **kim?**, **näme?**, **nire?** diýen soraglaryñ her birine jogap bolýan ýedi sany söz tapyp, depderiñize ýazyñ. Ol sözlere nähili sözler diýilýändigini aýdyñ.

Atlar iki hili bolýar: 1. Has atlar. 2. Jyns atlar.

Adamlara, obalara, şäherlere, daglara, derýalara, haýwanlara dakylýan atlara has atlar diýilýär. Has atlaryň birinji harpy baş harp bilen ýazylýar. Meselem: Ata, Gökje, Pamir, Syrderýa, Akbilek.

Umumy predmetleri, düşünjeleri aňladýan atlara jyns atlar diýilýär. Jyns atlaryň birinji harpy kiçi harp bilen ýazylýar. Meselem: dag, derýa, galam, guş.

116-njy gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözleriň nämäniň adyny aňladýandygyny we olaryň birinji harpynyň baş bilen ýazylmagynyň sebäbini aýdyň.

Serdar, galam, Gözel, Maýsa, Hywa, Tahýadaş, ülje, it, Moýnak, at, Meleguş, Gülüstan, sygyr, top, Moskwa, derýa, suw, Amyderýa, Zerewşan, dag.

Bu atlaryň baş harp bilen ýazylanlaryny biraýry, beýlekilerini biraýry göçüriň.

117-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň. Jyns atlaryň aşagyny çyzyň.

Biz Gökje obasynda ýaşaýarys. Biziň obamyz demir ýoluň boýunda ýerleşýär. Biziň obamyza Magtymgulynyň ady goýlan. Biziň obamyzda pagta köp ekilýär. Pagtadan köp hasyl alynýar.

118-nji gönükme. Nakyllary okaň we göçüriň.

Köp ýaşan bilmez, köp okan biler.

Tomus depesi gaýnamadygyň, gyş gazany gaýnamaz.

Çagyrylan ýere erinme, çagyrylmadyk ýerde görünme.

Näme? diýen soraga jogap bolýan sözleriň aşagyny çyzyň.

119-njy gönükme. Sözlemi okaň we göçüriň. Jyns atlaryň aşagyny çyzyň we olaryň birinji harpynyň nähili harp bilen ýazylýandygyny aýdyň.

Myrat magazinden kitap, galam, depder aldy. Ol mekdebe gitdi. Mamajan surat çekýär. Bahar bilen Jemal howluda oýnadylar. Soňra suw getirdiler.

120-nji gönükme. Teksti okaň. Has gara ýazylan sözleriň nähili atdygyny aýdyň. Has atlary depderiňize göçüriň.

Biziň ýurdumyzda iň beýik **Týan-Şan** we **Pamir** dag ulgamlary ýerleşendir. **Amyderýa, Syrderýa, Zerewşan, Özbegistanyň** iň uly derýalarydyr.

Özbegistandaky iň uly köl **Aral** kölüdir.

Göçüren sözleriňiziň nämäniň adydygyny we olaryň nähili harp bilen ýazylýandygyny aýdyp beriň.

121-nji gönükme. Özüňizden has atlara degişli on sany at, jyns atlara degişli on sany at tapyp, depderiňize ýazyň.

122-nji gönükme. Okaň we atlary saýlap, goşulmasyz asyl söz görnüşinde depderiňize göçüriň.

Edepli oylan saçagyň başyna geçmänkä ellerini sabynlap ýuwýar. Nahar iýende biraz egilip, howlukman iýýär. Garny doýansoň elini geýmине дәл-de polotensa süpürýär. Soňra ellerini ýuwýar we agzyny çaykaýar.

Nusga: Edepli, oylan, saçak, ...

123-nji gönükme. Aşakdaky sözleri okaň we olara berilýän soraglary aýdyp beriň.

Güldursun, Bostan, tikiñçi, Gözel, ädikçi, tokly, serçe, mugallym, Ellikgala, sygyr, owlak, bagşy, ruçka, towuk, injir, Oguljema, ökü, ädik.

Bu sözlere nähili sözler diýilýär.

124-nji gönükme. Teksti okaň we diňe has atlary göçürüp alyň.

AÝLAWDA

Daşkent şäheriniň golaýynda aýlaw bar. Bu aýlaw Gazalkentden, Çyrçykdan, Zeňňiatadan, Toýdepeden atlar gelipdir. Bu gün uly at çapyşygy geçirilýär.

At çapyşygyňa tomaşa etmek üçin Gülüstan, Almalyk, Samarkant şäherlerinden hem gelipdirler. Ýaryşda birinji ýeri Toýdepeden gelen Meleguş aty eýeledi.

a) Atlaryň san bilen üýtgeýşi.

125-nji gönükme. Suratlaryň adyny okaň we olara degişli soraglara jogap beriň.

Jüýje.
Näçe jüýje bar?

Jüýjeler.
Näçe jüýje bar?

Kitap.
Näçe kitap bar?

Kitaplar
Näçe kitap bar?

Alma.
Näçe alma bar?

Almalar.
Näçe alma bar?

126-nji gönükme. Teksti okaň. Soňra gerb, baýdak, sena barada bilýänleriňizi gürrüň edip beriň.

8-nji dekabr – Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň günü.

Özbekistan Respublikasynyň Kontitusiýasynda seniň bagtly ýaşamagyň, okamagyň, işlemegiň, dynç almagyň mümkin diýip ýazylandyr.

Özbekistan Respublikasynyň kanun bilen güýje girizilen öz milli baýdagy, gerbi, senasy bar.

Siz ýurdumyzyň ýaş raýatlarysyz, emma uly hak hukuklara eýesiňiz: siz mekdeplerde mugt okaýarsyz. Tomsuna dynç alyş öýlerinde dynç alýarsyz, lukmanlar saglygyňza yzygiderli gözegçilik edýärler.

127-nji gönükmä. Aşakdaky sözleri ulanyp, sözlem düzüň we depderiňize ýazyň.

Haly, pagta, geçiler, pişikler, goýun.

Nusga: Meniň ejem haly dokaýar.

Atlar birlik sany we köplük sany aňladýarlar.

-lar, -ler goşulmasyny kabul etmedik atlar birlik sany aňladýarlar. Meselem: çaga, oylan, kitap, eje.

-lar, -ler goşulmasyny kabul eden atlar köplük sany aňladýarlar. Meselem: çagalar, oylanlar, kitaplar, ejeler.

128-nji gönükmä. Sözlemleri okaň we göçüriň. Has gara ýazylan atlaryň haýsysynyň birlik, haýsysynyň köplük sany aňladýandygyny aýdyň.

Oylan ýerinden turdy. **Oylanlar** kitap okaýarlar. **Gyz** surat çekýär. **Gyzlar** oýnaýar. Bu **kepderi** seniňkimi? **Kepderiler** uçup gitdi.

Köplük sany aňladýan atlaryň goşulmasyny aýdyň.

129-njy gönükme. Tapmaçalary okañ we göçüriñ. Jogabyny tapyñ. Köplük sanda gelen atlary aýdyñ.

Asmanda uçýan näme?
Daglary guçýan näme?
Şemal atda ýurtlardan –
Ýurtlara geçýän näme?

Ýaşasa-da gyş hem ýaz.
Geyimlerin taşlamaz.

130-njy gönükme. Aşakdaky atlary okañ. Birlik sany aňladýan atlary biraýry, köplük sany aňladýan atlary biraýry göçüriñ.

Dutar, halta, çebişler, ýaprap, oturgyç, itler, öküz, goýun, geçiler, ördek, gapy, jüyjeler, ördekler, ussalar, şäher, obalar, käkilikler.

131-nji gönükme. Birlik sandaky atlary köplük sana öwrüp, depderiñize ýazyñ. -lar goşulmasynyñ ýogyn çekimlili sözlere, -ler goşulmasynyñ inçe çekimlili sözlere goşulýandygy ýadyñyzda bolsun.

Guş, pişik, parta, depder, çemçe, kelem, käşir, tilki, şagal, gumry, düýe, köşek, gurjak, owlak, demir, dag, deñiz, ýaprap, bag, serçe.

Nusga: Guşlar, pişikler, ...

132-nji gönükme. Sözlemleri okañ we göçürin. Birlik sandaky atlaryñ aşagyna bir çzyk, köplük sandakylara iki çzyk çzyñ.

Baglaryñ ýapraklary saralypdyr. Talyñ ýapragy dökül-ýär. Okuwçy depder aldy. Okuwçylar depderlerini mugallyma berdiler. Gözel gurjak oýnady. Çagalar bagyna köp oýunjaklar geldi.

133-nji gönükme. Tapmaçany ýazyñ we ýat tutuñ. Onuñ jogabyny tapyñ.

Ilkibaşda “altyn”y
Eder eken dag-harman.
Miwäni jaýlar eken,
Bol bolsun diýip saçagymyz
Hany aýdyñ, çagalar,
Bu haýsy pasly ýatladar?

134-nji gönükme. Hekaýany okañ. Birlik sanda gelen atlaryñ aşagyna bir çzyk, köplük sanda gelen atlaryñ aşagyna iki çzyk çzyzyp göçürin.

GÜÝZ MÖWSÜMI

Derekleriñ we dagdan agaçlarynyñ ýapraklary gaýmalap ýere gaçýarlar. Dub we gara agajyñ ýapraklary hem dökülip ugraýar. Bireýýäm şaha bilen ýapragyñ arasynda tümmek emele gelip, ýapraklar dökülip başlady. Şeýlelik bilen güyz möwsümi hem başlady.

135-nji gönükme. Tapmaçany okaň we göçüriň.

Kimdir penjiräme
Surat çekipdir.
Ähli gözelligleň,
Nagşyn çyzypdyr.

Birlik sanda gelen atlaryň aşagyny çyzyň.

136-njy gönükme. Guşlaryň atlaryny birlik we köplük sanda getirip ýazyň.

137-nji gönükme. Bu sözlemleri göçüriň. Birlik sanda gelen atlaryň aşagyna bir çzyk, köplük sanda gelen atlaryň aşagyna iki çzyk çyzyň.

HALK PÄHIMLERI

Güyz möwsümi giç gelse, gyş gaty sowuk bolýar we uzaga çekýär.

Agaçlaryň ýapraklary doly dökülmese, gyş sowuk bolýar.

138-nji gönükme. Okaň. İçinde köplük sanda gelen atlary saýlap göçüriň.

Daşkent – Özbegistan Respublikasynyň paýtagtydyr. Ol gözel we bag-bossanlara baý şäherdir. Daşkentde birnäçe owadan binalar, muzeýler, taryhy ýadygärlikler, meýdanlar we seýil baglary bardyr. Daşkent metrosy owadan we amatlydyr. Şäherimize dürli ýurtlardan örän köp myhmanlar gelýärler.

139-njy gönükme. Berlen atlary ilki birlik sanda, soňra köplük sanda getirip, hersine degişli bir sözlem düzüň.

Alma, okuwçy, haly, gapy.

Nusga: Men gyzyl alma aldym. Bagdaky almalar bişipdir. ...

140-njy gönükme. Şygry labyzly okaň. Birlik sanda gelen atlary biraýry, köplük sanda gelen atlary biraýry ýazyň.

Aý terekmi, gün terek

Düzülip iki hatara,
Gol tutuşdy kân çaga.

Başladylar gygyrşyp,
Çagalar oýnamaga.

– Aý terekmi, gün terek,
Bizden size kim gerek?
Biz-birine ses goşup,
Çagalar, ynha, şeýle diýr:

– Bize gerek mekdebiň
Otlıçnigi Alyşir.

– Aý terekmi, gün terek,
Bizden size kim gerek?

“Bize tarap iberiň”

Diýdi çagalaň bary:

– Ökde pagta ýygymçy
Zähmetsöýer Mubory.

– Aý terekmi, gün terek,
Bizden size kim gerek?

H. Ýakubow

141-nji gönükme. Sözlemleri okaň we güçüriň. Birlik sanda gelen atlaryň aşagyny çyzyň.

Dagdan öwüsyän şemal şuwlaýardy. Aram-aram bulut damja taşlaýardy. Bireýýäm oýanan goýunlar bolsa, tumşugyny göterip, nirä gitjeklerini bilmeýärdiler. Häzir süriniň dört tarapa bölünip gitmegi hem mümkindi. Diňe biriniň ýol başlamagy ýeterlikdi.

Bu hekaýa sözbaşy tapyň.

142-nji gönükme. Şygry göçüriň we ýat tutuň.

Pişigiň suratyn
Gowy çyzypsyň
Emma guýrugyn
Biraz bozupsyň

Pişigiň aýagy
Bäşmidir Nesim?
– Olaryň biri –
Ätiýaç üçin.

Adyljan Egembergenow

143-nji gönükme. Hekaýajygy okaň. Köplük sanda ulanylýan atlary aýdyň we olary depderiňize göçüriň.

GYŞDA

Gyş geldi. Bu pasyla dekabır, ýanwar, fewral aýlary degişlidir. Gyşda howa sowuk bolýar, ýapda suwlar

doňýar. Gar ýagýar. Çagalar garda dürli oýunlar oýnaýarlar. Olar gardan adam ýasaýarlar. Adamlar ýyly eşik geýýärler.

Nusga: aýlary, suwlar, ...

144-nji gönükme. Tapmaçany okaň we göçüriň.

Elsiz elense elek,
Ýagar çäksiz kebelek
Tegeleseň tegelek,
Şeker däl-de reňki ak.

(Gar)

Jogabyny biliň.

145-nji gönükme. Birlik sandaky atlary köplük sana öwrüp, depderiňize göçüriň. **-lar** goşulmasynyň ýogyn çekimlili sözlere, **-ler** goşulmasynyň inçe çekimlili sözlere goşulýandygy ýadyňyzda bolsun.

Serçe, käkilik, aýy, tilki, alma, möjek, garaly, kelem, kitap, käşir, erik, galam, gyz, mugallym.

Nusga: serçeler, käkilikler, ...

146-njy gönükme. Teksti okaň. Has gara ýazylan atlaryň haýsy sandadygyny aýdyň.

Daş-töwerek agyn **baýyrylyk**. **Baýyrlar** çöküp oturan **düyelere** meňzeş. **Köşejik** hem şu **baýyrlaryň** arasynda ýaşaýar. **Çöl** çola bolsa-da, ol bu ýerde birjike ýekesiremeýär.

147-nji gönükme. Berlen sözleri ulanyp, ilki birlik sanda, soňra köplük sanda getirip, sözlem düzüň we ýazyň.

Mekdep, çäýnek, guzy, alma.

Nusga: Biziň golaýymyzda mekdep bar. Biziň etrabymyzda mekdepleriň sany altmyşdan geçýär.

148-nji gönükme. Özüňizden birlik sanda gelen on sany at, köplük sanda gelen on sany at tapyp, depderiňize ýazyň.

b) Atlaryň ýöňkeme bilen üýtgeýşi

149-njy gönükme. Okaň. Depder, at, oba sözlerine goşulan goşulmalary aýdyň.

1. Meniň depder-im, at-ym, oba-m.

2. Seniň depder-iň, at-yň, oba-ň.

3. Onuň depder-i, at-y, oba-sy.

1. Biziň depder-imiz, at-ymyz, oba-myz.

2. Siziň depder-iňiz, at-yňyz, oba-ňyz.

3. Olaryň depder-i, at-y, oba-sy.

150-nji gönükme. Ruçka, gül, geçi sözlerini ýokarky gönükmedäki ýaly üýtgedip, depderiňize göçürüň we olara goşulýan goşulmalary aýdyň.

1. Meniň ruçkam, gülüm, geçim.

2. Seniň ... ..

3. Onuň ... ..

1. Biziň ... ..

2. Siziň ... ..

3. Olaryň ... ..

151-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Atlara goşulan goşulmalaryň aşagyňy çyzyň we olary aýdyp beriň.

1. Meniň goçum, ejem, halym.
2. Seniň goçuň, ejeň, halyň.
3. Onuň goçy, ejesi, halysy.

1. Biziň goçumyz, ejemiz, halymyz.
2. Siziň goçuňyz, ejeňiz, halyňyz.
3. Olaryň goçy, ejesi, halysy.

Atlar ýöňkemedede gelenlerinde degişliligi aňladýarlar. Meselem: galamym, galamyň, galamy, galamymyz, galamyňyz, galamy.

Olar menlik, senlik, olluk ýöňkemeleriň birlik we köplük sanynda ulanylýar. Her ýöňkemäniň öz goşulmasy bar.

Atlaryň ýöňkeme goşulmalary.

Birligi	Köplügi
1. Menlik -ym, -im, -um, -üm -m	-ymyz, -imiz, -umyz, -ümüz, -myz, -miz
2. Senlik -yň, -iň, -uň, -üň, -ň	-yňyz, -iňiz, -uňyz, -üňiz, -ňyz, -ňiz
3. Olluk -y, -i, -sy, si	-y, -i, -sy, si

152-nji gönükme. Okaň we olaryň menlik, senlik, olluk ýöňkeme goşulmalaryny, olaryň birlik we köplük sanyny aýdyň.

1. Meniň kitabym, narym, jigim.
2. Seniň kitabyň, naryň, jigiň.
3. Onuň kitaby, nary, jigisi.

1. Biziň kitabymyz, narymyz, jigimiz.
2. Siziň kitabyňyz, naryňyz, jigiňiz.
3. Onuň kitaby, nary, jigisi.

153-nji gönükme. Oba, gelneje, gül sözlerini ýöňkeme bilen üýtgedip, depderiňize ýazyň.

1. Meniň obam, gelnejem, gülüm.
2. Seniň ... ..
3. Onuň ... ..

1. Biziň ... ..
2. Siziň ... ..
3. Olaryň ... ..

Atlara goşulan ýöňkeme goşulmalarynyň birligini we köplügini aýdyp beriň.

154-nji gönükme. It, kepderi, daýy sözlerini ýöňkämäniň birlik we köplük sanynda üýtgedip, depderiňize ýazyň.

155-nji gönükme. Sözlemleri göçüriň. Ýöňkeme bilen üýtgän atlaryň aşagyny çyzyň we olaryň goşulmasyny aýdyň.

Ala-mulaja topum bardy. Bir gün topum ýitdi. Seniň topuň bolmansoň, biz täze top aldyk. Siziň topuňyz barmy? Olaryň topy ýok.

156-njy gönükme. Hekaýany okaň. Has gara ýazylan atlaryň haýsy ýöňkemededigini we goşulmasyny aýdyň.

Düýn men öz futbol **komandamyza** kapitan saýlamakçy bolanymyzy **atama** gürrüň berdim. Ol hem kapitan öz mertebesini gorap bilýän oýunçy saýlamagy maslahat berdi. Men **atamyň** öwredişi ýaly hakyky kapitany tanamak üçin synag geçirdim.

157-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň. Birinji ýöňkemäniň birlik we köplügi bilen üýtgän atlaryň aşagyny çyzyň. Olaryň ýöňkeme goşulmalaryny aýdyň.

Meniň kitabym sendemi? Biziň kitabymyz mugallymda. Daýym şäherde ýaşaýar. Meniň oturýan partam birinji hatarda. Biziň oturýan partamyz arassa.

158-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň. Ikinji ýöňkemäniň birliги we köplügi bilen üýtgän atlary, olaryň ýöňkeme goşulmalaryny aýdyp beriň.

Seniň kakaň awçymy? Siziň kakaňyz örän ökde ussa. Üzümiňiz bol hasyl getiripdir. Seniň jigiň näçenji synpda okaýar? Seniň ýoldaşyň gowumy? Siziň geçiňiz barmy?

159-njy gönükme. Sözlemleri okaň we üçünji ýöňkeme bilen üýtgän atlary, olaryň ýöňkeme goşulmasyny aýdyp beriň.

Biziň Dordepel diýen atymyz pellehana birinji bolup gitdi. Çarynyň atasy Dordepeliň seýsidi. Ruslanyň güjügi örän enaýyja. Onuň garaja gulagy, akja guýrugy bar.

160-nji gönükme. Berlen sözleri yönkemäniñ birlik we köplük sanynda üýtgedip, depderiñize ýazyň.

Üzüm, geçi, parta, kitap.

161-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň. Yönkeme bilen üýtgän atlaryň aşagyny çyzyň. Olaryň haýsy yönkemededigini, goşulmasyny aýdyň.

Meniñ doganym şäherde ýaşaýar. Seniñ doganyň nirede işleyär? Onuñ dogany çopan. Biziñ doganymyz haly dokaýar. Siziñ doganyňyz mugallymmy? Olaryñ dogany terbiýeçi.

162-nji gönükme. Aşakdaky atlary yönkemeleriñ birligi we köplügi bilen üýtgedip, depderiñize ýazyň.

Guzy, göz, şäher, gawun.

Nusga: Meniñ guzým, gözüm, şäherim, gawunym.

Seniñ ...

Onuñ ...

Biziñ ...

Siziñ ...

Olaryñ ...

163-nji gönükme. Sözlemleri okaň. Nokatlaryñ ýerine degişli yönkeme goşulmasyny göçüriň.

Meniñ jigi... birinji synpda okaýar. Onuñ akyllyja joralar... bar. Seniñ jigi... näçe ýaşynda? Meniñ aga...

traktor sürýär. Biziň oba... şäheriň golaýynda. Siziň okuw... haçan başlanýar?

164-nji gönükme. Ýaýyň içindäki atlary degişli ýöňkemedede getirip, sözlemleri depderiňize göçüriň.

Biziň (oba) demir ýoluň golaýynda ýerleşýär. Obamyzyň (adamlar) ekerançylyk bilen meşgul bolýarlar. Meniň (daýy) mugallym. Siziň (dutar) barmy? (Kaka) dutar çalyp bilýärmí?

Nusga: Biziň obamyz demir ýoluň golaýynda ýerleşýär.

165-nji gönükme. Aşakdaky atlara belli bir ýöňkeme goşulmasyny goşup, hersini bir sözlemde ulanyň we depderiňize ýazyň.

Mekdep, kitap, top, galam.

Nusga: Biziň mekdebimiz owadan hem arassa.

166-nji gönükme. Bu atlary ýöňkeme bilen üýtgedip depderiňize ýazyň we goşulmasyny aýdyp beriň.

Göle, igde, nar.

Nusga: Meniň göläm, igdäm, narym.

Seniň ...

Onuň ...

Biziň ...

Siziň ...

Olaryň ...

167-nji gönükme. Sözlemleri okaň. Ýöňkeme bilen üýtgän atlary saýlap göçüriň we olaryň goşulmasyny aýdyp beriň.

Meniň baş sany depderim bar. Siziň kepderiňiz barmy? Baglaryň ýapragy döküldi. Siziň mekdebiňiz ýaryşa gatnaşýarmy?

168-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine degişli ýöňkeme goşulmasyny ýazyp, sözlemleri göçüriň.

Siziň öý... haýsy obada? Biziň öý... obada. Biziň oba... uly we baglyk. Seniň dost... kim? Onuň ýoldaş... näçenji synpda okaýar? Derýanyň suw... süýji bolýar, deňiziň suw... aýj bolýar.

169-njy gönükme. Okaň we göçüriň. Ilki menlik, soňra senlik, iň soňundan olluk ýöňkemedäki atlary ýazyň.

Owlagym, owlagymyz, obaňyz, obasy, depderiň, kitabyňyz, depderim, ýapragy, çemçämiz, galamyň, ruçkasy, köýnegim, joraňyz, keçäňiz, halysy, itiňiz, dosty.

170-nji gönükme. Soraglary okaň we olara dilden jogap beriň. Bu sözlemlerdäki atlaryň haýsy ýöňkemededigini, goşulmasyny aýdyň.

1. Meniň kitabym kimde?
2. Siziň howlyňyz arassamy?
3. Seniň ýoldaşyň nirä gitdi?
4. Siz näme ekýärsiňiz?
5. Onuň kakasy nirede işleýär?
6. Olaryň kitaby barmy?

171-nji gönükme. Hekaýajygy okaň. Ýöňkeme bilen üýtgän atlary aýdyň. Has gara ýazylan sözleri ýöňkemeleriň ählisi bilen üýtgedip, depderiňize ýazyň.

Biziň alaja **güjügimiz** bar. Ony **kakam** uzak obadan getirdi. Güjügim kiçijik bolsa-da dogumlyjady. Berýän **naharymyz** iýilmän durmazdy.

172-nji gönükme. Aşakdaky sözleri ýöňkemeleriň birligi we köplügi bilen üýtgedip, depderiňize ýazyň.

Köýnek, sagat, guzy, şetdaly.

GEÇILENLERI GAÝTALAMAK

173-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň. Has gara ýazylan sözleriň haýsysynyň sada, haýsysynyň goşma sözdüginini aýdyň.

Biziň **obamyz Nöküs** şäheriniň golaýynda ýerleşýär. Obamyzyň **köçeleri** uly we arassa. **Taganmyrat** daýylar biziň goňşymyz. **Amangözeliň** gyzy öýündemi? Biz **mekgejöwen** ekdik.

174-nji gönükme. Aşakdaky sözlerden goşma sözleri saýlap, depderiňize göçüriň.

Oglan, garrygyz, gülaby, demirtiken, aýak, başatar, el, kyrkaýak, başdaş, kadi, Oguldursun, orunbasar, gül, orak, Gurbangeldi, kyrkgünlük, adam.

Göçürip alan sözleriňiziň nähili sada sözlerden düzülen-digini aýdyň.

175-nji gönükme. Göçüriň we atlaryň aşagyny çyzyň. Olaryň nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyň.

Ejem maňa köynek tikip berdi. Biz Ellikgala gitdik. Ellikgalada daým ýaşayar. Daým ussa.

Aman Moskwa gitdi. Howa durudy. Bulut ýok.

176-njy gönükme. Hekaýajygy okaň we onuň mazmunyny öz sözleriňiz bilen aýdyp beriň.

TÄZE ÝYL

Okuw ýylynyň birinji ýarymy gutardy. Täze ýyl ýetip geldi. Okuwçylar gys kanikulyna çykýarlar. Mekdebimiziň uly zalynda täze ýyl baýramy geçirilýär.

Çagalar täze ýylyňyz gutly bolsun! Asmanyňyz hemişe dury bolsun!

177-nji gönükme. Bu atlary ýöňkeme bilen üýtgedip ýazyň we olara ýöňkeme goşulmalaryny goşuň.

Ädik, ýorgan, top.

Nusga: Meniň ädigim, ýorganym, topum.

Seniň ...

Onuň ...

Biziň ...

Siziň ...

Olaryň ...

178-nji gönükme. Aşakdaky at sözlerini belli bir ýöňkemede ulanyp, hersini bir sözlemde getirip ýazyň.

Depder, galam, göle, guzy.

Atlaryň düşüm bilen üýtgeýişleri

179-njy gönükme. Okaň. Jeren, alma, tilki diýen atlaryň soňuna goşulan goşulmalara üns beriň, soňra olary dilden sözlem içinde getiriň.

1. Jeren, alma, tilki.
2. Jereniň, almanyň, tilkiniň.
3. Jerene, alma, tilkä.
4. Jereni, almany, tilkini.
5. Jerende, almada, tilkide.
6. Jerenden, almadan, tilkiden.

Nusga: Jeren ikinji synpda okaýar. Jereniň kakasy satyjy. Ol Jerene köýnek getirip berdi.

Atlar düşüm bilen üýtgeýärler. Türkmen dilinde alty sany düşüm bar: baş düşüm, eýelik düşüm, ýoneliş düşüm, ýeňiş düşüm, wagt-orun düşüm, çykyş düşüm. Düşümleriň her biri belli bir soraglara jogap bolýarlar.

Düşümleriň atlary

1. Baş düşüm
2. Eýelik düşüm
3. Ýoneliş düşüm
4. Ýeňiş düşüm
5. Wagt-orun düşüm
6. Çykyş düşüm

Düşümleriň soraglary

- Kim?, näme?, nire?
 Kimiň?, nämäniň?, niräniň?
 Kime?, nämä?, nirä?
 Kimi?, nämäni?, niräni?
 Kimde?, nämäde?, nirede?
 Kimden?, nämäden?, nireden?

180-nji gönükme. Okaň we has gara ýazylan atlary göçüriň. Olaryň haýsy soraglara jogap bolýandygyny aýdyň.

MARAL BILEN GÜLŞAT

Maral bilen **Gülşat** ikisi bir synpda okaýarlar. **Maralyň** we **Gülşadyň** ejeleri hem bir synpda okapdyrlar. **Marala** we **Gülşada** ejeleri özleriniň ýaşlygy hakynda gürrüň berdi. **Maraly** we **Gülşady** özleri ýaly hemişe dost bolmagy öwretdi. **Maralda** we **Gülşatda** ejeleri ýaly hemişelik dost bolmak islegi artdy. **Maraldan** we **Gülşatdan** ejeleri hoşal boldular.

Hekaýanyň mazmunyny gürrüň edip beriň.

181-nji gönükme. Düşümleriň atlaryny we soraglaryny depderiňize göçürip alyň we ýat tutuň.

182-nji gönükme. Köp nokatlaryň ýerine degişli düşüm atlaryny ýazyp, düşüm bilen üýtgedilen atlary göçüriň.

1. ... Bägül	1. ... Buhara	1. ... Behi
2. ... Bägüliň	2. ... Buharanyň	2. ... Behiniň
3. ... Bägüle	3. ... Buhara	3. ... Behä
4. ... Bägüli	4. ... Buharany	4. ... Behini
5. ... Bägülde	5. ... Buharada	5. ... Behide
6. ... Bägülден.	6. ... Buharadan.	6. ... Behiden.

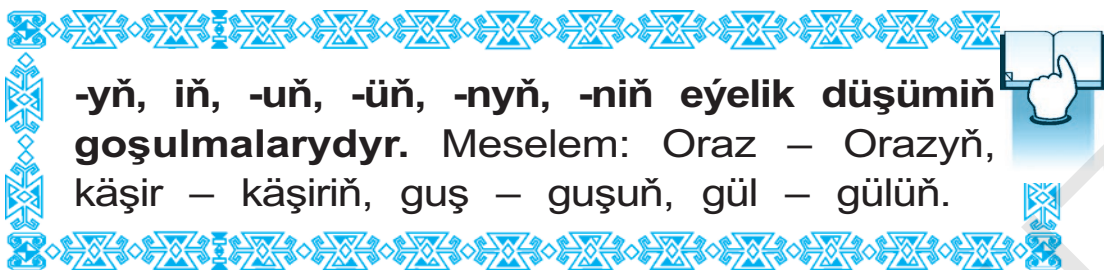
183-nji gönükme. Düşüm bilen üýtgedilen atlary okaň. Okanyňyzda köp nokatlaryň ýerine düşümleriň atlaryny we soraglaryny aýdyň.

... Enejan	... towuk	... Hywa
... Enejanyň	... towugyň	... Hywanyň
... Enejana	... towuga	... Hywa
... Enejany	... towugy	... Hywany
... Enejanda	... towukda	... Hywada
... Enejandan	... towukdan	... Hywadan.

184-nji gönükme. Soraglara ýazuw üsti bilen jogap beriň. Has gara ýazylan soraglara jogap bolýan sözleriň haýsy düşümdedigini aýdyp beriň.

Kim Samarkanda gitdi? **Näme** käkeleýär? **Nirede** pagta köp ekilýär? **Kimiň** kakasy ussa? Siz **nirä** gitdiňiz? **Nämäni** ýygмага başladylar? **Nämäniň** çigidi köp? **Nirede** ýaryş geçirildi? Olar **nireden** geldi?

-yň, iň, -uň, -üň, -nyň, -niň eýelik düşümiň goşulmalarydyr. Meselem: Oraz – Orazyň, kâşir – kâşiriň, guş – guşuň, gül – gülüň.

185-nji gönükme. Hekaýajygy okaň we eýelik düşümiň goşul-masyny kabul eden atlary aýdyň.

WATAN GORAGÇYLARY

Ata-babalarymyz gadymdan Watanymyzy duşmandan gorapdyrlar. Olar Watanyň her bir garyş ýerini mukaddes we eziz hasaplapdyrlar. Şu ýurduň topragy üçin janlaryny gurban edipdirler. Halkymyz mert gerçeklerini unutmaýar. 14-nji ýanwar – Watan goragçylary günüdür.

186-njy gönükme. Okaň we eýelik düşüm bilen üýtgän atlary tapyp, depderiňize göçüriň.

Mähriniň ejesi haly fabriginde işleýär. Mahymyň jigisi çagalar bagyna gatnaýar. Bagyň töweregi göm-gök ot bolup ýatyr. Biziň mekdebimizde gülüň her hilisi ösdürilip ýetişdirilýär. Obanyň içinden akyp geçýän ýabyň suwy süýji.

Göçüren sözleriňizdäki eýelik düşümiň goşulmalaryny aýdyp beriň.

187-nji gönükme. Göçüriň we eýelik düşümde gelen atlaryň aşagyny çyzyň.

Eseniň alan kitaby gyzykly. Buharanyň obalarynda pagta köp ekilýär. Pagtanyň bir hanasyny hem zaýalamak bolmaz. Begenjiň jigisi çagalar bagyna gatnaýar. Günüň şöhlesi ösümlükler üçin peýdalydyr.

Aşagyny çyzan atlaryňyza goşulan goşulmalary aýdyň. Şol sözler nähili soraglara jogap bolýarlar?

-a, -e, -na, -ne ýöneliş düşümuň goşulmalarydyr. Meselem: Jeren-Jerene, Oraz-Oraza, ýorgan-ýorgana, goýun-goýna.

188-nji gönükme. Okaň we ýöneliş düşümiň goşulmasyny kabul eden atlary aýdyp beriň.

Tawus geçen dynç günü şähere gidipdir. Şäherde ýaşaýan garry enesine sowgat alyp gidipdir. Myrat Sähet bilen ota gidipdir. Gülşat ejesine jorap dokapdyr.

189-njy gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň. Ýöneliş düşüm bilen üýtgän atlaryň aşagyny çyzyň.

Amangül depderine surat çekipdir. Biz şähere gitdik. Ol ýerde sergä bardyk. Mekdebiň kitaphanasyna bardyk. Maral jigisine hat ýazmagy öwredýär.

Aşagyny çyzan atlaryňyza goşulan ýöneliş düşümiň goşulmasyny aýdyň. Şol sözleriň nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyň.

190-njy gönükme. Aşakdaky baş düşümde gelen atlary eýelik we ýöneliş düşümler bilen üýtgedip depderiňize ýazyň.

Suw, çay, Sarymaý, guzy, aýdym, şäher.

Nusga:

1. Eýelik düşüm: Suwuň, çayıň, ...
2. Ýöneliş düşüm: Suwa, çaya, ...

-y, -i, -ny, -ni ýeňiş düşümuň goşulmalarydyr. Meselem: galam-galamy, depder-depderi, çaga-çagany, oğlan-oğlany.

191-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Ýeňiş düşümiň goşulmasyny kabul eden atlary aýdyp beriň.

Aýlary, Jemaly Daşkende gezelenje äkitdiler. Men şu gün Güllini, Neziräni gördüm. Maňa şu galamy Bägül getirip berdi. Bibi owlgy meýdana kowdy. Men Batyry çagyryp geldim.

192-nji gönükme. Okaň we ýeňiş düşüm bilen üýtgän atlary saýlap, depderiňize göçüriň.

Men bu kitaby Ezizden aldym. Nurgeldini çagyrmaga Selbi gitdi. Şu towşany maňa Mahmut berdi. Ol Dermany görmändir. Gülnary biziň hemmämiz tanaýarys. Şu gazetini men siziň üçin aldym.

Göçüren sözleriňize goşulan goşulmalary aýdyp beriň. Şol sözler nähili soraga jogap bolýarlar?

193-nji gönükme. Aşakdaky baş düşümde gelen atlary eýelik, ýoneliş, ýeňiş düşümler bilen üýtgedip, depderiňize ýazyň.

Üzüm, kaka, erik, owlak.

Nusga:

1. Eýelik düşüm: üzümüň, ...
2. Ýoneliş düşüm: üzüme, ...
3. Ýeňiş düşüm: üzümi, ...

194-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Ýeňiş düşümde gelen sözleriň aşagyny çyzyň.

Ol kitaphanada Daňatary, Kämili, Gülsenemi görükdir. Polat haltany pagtadan doldurypdyr. Olar käsäni arassaladylar. Şäheri aýlanyp gördüler.

Aşagyny çyzan atlaryňyzdaky ýeňiş düşümiň goşulmasyny we ol sözleriň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyň.

195-nji gönükme. Aşakdaky nakyllary okaň we göçüriň. Ýeňiş düşümde gelen atlaryň aşagyny çyzyň.

Ylmy zähmetsiz eýeläp bolmaz,
Azaşan yzyny tapsa aýby ýok.
Bilbil söýer çemeni,
Ynsan söýer Watany.
Kitaby aýawly saklaň!

196-nji gönükme. Aşakdaky baş düşümdäki atlary eýelik, ýoneliş, ýeňiş düşümleri bilen üýtgediň. Nusgada görkezilişi ýaly edip depderiňize ýazyň.

Jöwen, nar, kädi, gapy.

Nusga:

1. Eýelik düşüm: jöweniň, ...
2. Ýöneliş düşüm: jöwene, ...
3. Ýeňiş düşüm: jöweni, ...

-da, -de, -nda, -nde wagt-orun düşümiň goşulmalarydyr. Meselem: oba-obada, çäge-çägede, gum-gumda.

197-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Wagt-orun düşümiň goşulmasyny kabul eden atlary aýdyp beriň.

Daşkentde haýwanat bagy bar. Haýwanat bagynda dürli haýwanlar saklanýar. Aýna şäherde işleýär. Olar Magtymguly köçesinde ýaşaýarlar. Ruslanda, Bägülde, Nurýagdyda gyzyl galam bar. Biz tomus kanikulynda bagda erik ýygмага kömekleşeris.

198-nji gönükme. Nakyllary we matallary okaň we göçüriň. Olaryň manysyny öz sözüňiz bilen düşündiriň.

NAKYLLAR

Aýda gelsin – aman gelsin.

Aýakda bolandan – agyzda bol.

Göreşde ataň bolsa-da ýyk.

Süýtdе agzy bişen, suwy üfläp içer.

MATALLAR

Bir **küyzede** iki suw,
Her haýsy bir tagamdyr (ýumurtga).
Ýer **astynda** ýagly çybyk (ýylan).
Mundan urdum gyljy
Arapda şaňlar ujj (ýyldyrym).

Has gara ýazylan atlaryň haýsy düşümedigini we onuň goşulmasyny aýdyp beriň.

199-njy gönükme. Okaň we wagt-orun düşümde gelen atlary göçürüp alyň, onuň goşulmasyny aýdyp beriň.

Özbekistanda güyzde gök-önümler ýetişýär. Meýdanda pagta ýygymy başlanýar. Adamlar güyzde gýş üçin gök-önümleri taýýarlaýarlar. Bagda alma, üzümler bişýär. Güyzde açylýan güller hem göwnüňi göterýär.

Nusga: Özbekistan-da, ...

Göçüren atlaryňzyň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

200-nji gönükme. Göçüriň we wagt-orun düşümiň goşulmasyny kabul eden atlaryň aşagyny çyzyň.

Bibide, Eminede, Gülsenemde, Kämilde surat galam bar. Olar surat çekýärler. Almada, behide, armytda peýdaly witaminler köp. Gyzylgumda zäherli ýylan bar.

Aşagyny çyzan atlaryňyzdaky wagt-orun düşümiň goşulmasyny aýdyp beriň.

201-nji gönükme. Aşakdaky baş düşümdäki atlary ýeňiş, wagt-orun düşümleri bilen üýtgediň we nusgadaky görkezilişi ýaly edip, depderiňize ýazyň.

Käse, haly, serçe, keçe.

- Nusga: 1. Ýeňiş düşüm: Käsäni, halyny, ...
2. Wagt-orun düşüm: käsede, halyda, ...

202-nji gönükme. Şygry labyzly okaň we göçüriň. Wagt-orun düşümiň goşulmasyny kabul eden atlaryň aşagyny çyzyň.

WATAN WAGZY

Ýüregimi ýorgalatdy bagt,
Arzuwlarym gaçmady menden.
Säher dek ak hyýala meňzäp,
Gözlerimde ulaldyň, Watan!

Saňa garap äleme bakdym,
Seni görüp eneme bakdym,
Ýüregimde özüň ot ýakdyň,
Gözlerimde ulaldyň, Watan!

-dan, -den, -ndan, -nden çykyş düşümiň goşulmalarydyr. Meselem: depder-depderden, depderi-depderinden, kitap-kitapdan, kitaby-kitabyndan.

203-nji gönükme. Okañ we göçürin. Çykyş düşümiñ goşulmasyny kabul eden atlary aýdyp beriñ.

Goýunlar meýdandan gelyärler. Biz Bägülden, Umydadan görelde alarys. Ol şäherden gelipdir. Şu gün gelyän otludan düşüpdür. Men Maýsadan okamaga bir kitap aldym. Şol kitapdan iki erteki okadym.

204-nji gönükme. Okañ, çykyş düşümde gelen atlary göçürin.

Şäherden myhmanlar gelipdir. Olar mekdepeden gelyärler. Ejem ejesinden eşiden ertekilerini bize aýdyp berdi. Bu otly Daşkentden geldi.

Göçüren sözleriñizdäki çykyş düşümiñ goşulmasyny we olaryñ nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyñ.

205-nji gönükme. Aşakdaky baş düşümdäki atlary wagt-orun, çykyş düşümleri bilen üýtgediñ we nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiñize ýazyñ.

Arpa, mugallym, Gazly, ene.

Nusga: Wagt-orun düşümi: Arpada, ...

Çykyş düşüm: Arpadan, ...

206-nji gönükme. Aşakdakylary göçürin. Düşüm goşulmalaryny ýatda saklañ.

Düşümleriñ atlary

1. Baş düşüm
2. Eýelik düşüm

Düşümleriñ goşulmalary

-yñ, -iñ, -uñ, -üñ, -nyñ, -niñ.

3. Ýöneliş düşüm	-a, -e, -na, -ne.
4. Ýeňiş düşüm	-y, -i, -ny, -ni.
5. Wagt-orun düşüm	-da, -de, -nda, -nde.
6. Çykyş düşüm	-dan, -den, -ndan, -nden.

207-nji gönükme. Nakyllary okaň. Nakyllaryň manysyny öz sözleriňiz bilen düşündiriň.

NAKYLLAR

1. **Bal** süýji, **baldan** bala süýji.
2. Myhman ataňdan uly.
3. Ýagşy **söze** daş ýarylar.
4. Bugdaý nanyň bolmasa, bugdaý sözüň ýokmudy?
5. **Balygyň** diriligi suw bilen.
6. Ody **özüne** bas, ötmese kesekä.

Has gara ýazylan atlary göçürüp alyň we olaryň haýsy düşümedigini aýdyp beriň.

ATLARYŇ AŇLADÝAN MANYLARY BOÝUNÇA BÖLÜNIŞLERI

208-nji gönükme. Aşakdaky atlary okaň we göçüriň. Olaryň manylary boýunça adamlary aňladýandygyna üns beriň.

Okuwçy, oglan, işçi, çaga, gyz, aýal, gelneje, daýza, tikinçi, ussa, daýy, halyçy, mugallym, lukman, direktor, bagşy.

Atlar añladýan manylary boýunça birnäçe topara bölünýärler. Mysal üçin: okuwçy, goýun, ýorunja ýaly atlara seredeliň. Bulardan okuwçy sözi adamy, goýun sözi haýwany, ýorunja sözi ösümligi añladýar.

209-njy gönükme. Aşakdaky hekaýajygy okaň we adamy, haýwany añladýan atlary aýdyp beriň.

ÖWÜNJEŇ GAZ

Bir gaz suwda gezip, özünden özi magtanyp: “Älemde menden hünärment guş ýokdur. Ýerde ylgayan, suwda ýüzyän, howada uçyaryn. Bir özümiň üç hili hünärim bar” diýipdir.

Gazyň bu sözüni bir gurbaga eşidip: “Dost, sen munça öwünmeseň hem bolardy. Çünki balyk ýaly ýüzüp bilmeýän, keýik ýaly ylgap bilmeýän, laçyn ýaly uçup bilmeýän. Çala-çula üç hünäri bilýärsiň, birini ýagşyrak bilseň gowy bolardy” diýdi.

1. Hekaýajygyň mazmunyny gürrüň edip beriň.
2. Hekaýajygyň mazmuny boýunça plan düzüp, depderiňize ýazyň.

210-njy gönükme. Göçürin we adamlary aňladýan atlaryň aşagyny çyzyň.

Okuwçylar obamyzdaky garrylara kömek berýärler. Oglanlar we gyzlar boş wagtlary olaryň işlerini edişýärler. Meniň kakam fermer, ejem mugallym, uly doganym bolsa ýokary okuw jaýynyň talyby.

211-nji gönükme. Aşakdaky atlary okaň we göçürin. Olaryň manylary boýunça haýwanlary we guşlary aňladýandygyna üns beriň.

Guzy, göle, bilbil, kepderi, düýe, at, ýaby, taý, kürre, köşek, garasar, torgaý, horaz, sygyr, goýun, geçi, it, garga, keyik, möjek.

212-nji gönükme. Okaň we haýwanlary aňladýan atlary aýdyp beriň.

Ýolbars, aýy, möjek, tilki, şagal, pil – ýabany haýwanlardyr. Garga, garlawaç, gumry, towuk, horaz, serçe – guşlara degişlidir.

213-nji gönükme. Okaň we haýwanlary aňladýan atlary tapyp, depderiňize göçürin.

Oba hojalygynda at, düýe, sygyr, goýun, geçi ýaly öý haýwanlarynyň ösdürilişine uly üns berilýär. Biziň mekdebimiziň janly burçunda towşan, pyşbaga, kirpi bar. Biziň goňşymyzyň düýesi bar. Olar düýäni sagýarlar. Süýdünden agaran, çal alýarlar.

Öz bilýän öý haýwanlaryňyzyň adyny ulanyp, üç sany sözlem düzün.

214-nji gönükme. Okaň we nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçüriň.

Köşek, artist, serçe, okuwçy, çebiş, çaga, işçi, tokly, sygyr, göle, aýal, gyz, baýguş, torgaý, gelin, keýik, towşan, mugallym.

Nusga: Adamy aňladýan atlar: artist, okuwçy, ...
Haýwany aňladýan atlar: Köşek, çebiş, ...

215-nji gönükme. Özüňizden adamy aňladýan atlardan baş sanysyny, haýwany aňladýan atlardan baş sanysyny tapyp, depderiňize ýazyň.

216-njy gönükme. Aşakdaky atlary okaň we depderiňize göçüriň. Olaryň ösümlikleri aňladýandygyna üns beriň.

Ýolka, akasiýa, günebakar, tut, ýorunja, garagaç, ysmanak, sazак, selin, ýowşan, mekgejöwen, bugdaý.

217-nji gönükme. Sözlemleri okaň we ösümlikleri aňladýan atlary aýdyp beriň.

Bugdaý sähranyň mes toprakly ýerlerinde gowy hasyl berýär. Ol ýerde gök önümden, garpyzdan, mekgejöwenden we günebakardan ýokary hasyl alynýar.

Sähradaky hojalyklarda gant şugundyry ýetişdirilýär.

Ösümlikleriň atlaryny saýlap, göçüriň.

218-nji gönükme. Sözlemleri göçürin we ösümlikleri añladýan atlaryň aşagyny çyzyň.

Toýun toprakly çöllerde gyrgyzy gülälekler, tergül we gyzyl çigillemler, gök, mawy we sary reňkli irisler, sary çöl soganlary owadan haly ýaly tovlanyp durýarlar. Sazak, gandym, ýandak hem çöllerde ýaşamaga uýgunlaşandyr.

219-njy gönükme. Aşakdaky atlary okaň we olary nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçürin.

Oglan, mugallym, demirçi, halyçy, gowaça, borjak, sazak, ädikçi, arça, çeti, tut, mekgejöwen, terbiyeçi, gyz, gamyş, gelin.

Nusga: Adamlary añladýan atlar: Oglan, mugallym, ...
Ösümlikleri añladýan atlar: gowaça, borjak, ...

220-nji gönükme. Aşakdaky atlary okaň we olary nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçürin.

Alça, sygyr, göle, guzy, hoz, bozagan, keyik, kerkaw, ýylgyn, sözen, pil, goýun, kepderi, ary, çerkez, çayyr, owlak, ýowşan, ýaglyja.

Nusga: Haýwanlary añladýan atlar: Sygyr, göle, ...
Ösümlikleri añladýan atlar: alça, hoz, ...

221-nji gönükme. Özüňizden adamlary añladýan dört sany, haýwanlary añladýan dört sany, ösümlikleri añladýan dört sany söz tapyp, depderiňize ýazyň.

222-nji gönükme. Okaň. Adam atlaryny saýlap göçüriň.

ÝÜŇÜŇ PEÝDASY

– Çagalar, goýnuň ýüňünden näme edilýär? – diýip mugallym sorady.

– Jorap.

– Ellik-diýip, dumly-duşdan jogap berdiler.

Mugallym:

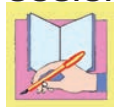
– Dogry, çagalar, olaryň hemmesi ýüňden edilýär. Ýene nämeler edilýär? – diýdi. Gurbangül ýerinden turup:

– Keçe etmek mümkin-diýip jogap berdi.

Mugallym:

– Dogry, ondan haly hem dokaýarlar. Çagalar, türkmen halyлары nähili owadan! Olary ýüňden dokaýarlar. Bizde ussat halyçy gelin-gyzlar kân-diýende, kiçijik Aýperi:

– Menem ullakan bolanymda haly dokaryn-diýip seslendi.

10. SYPATLAR

223-nji gönükme. Soraglary we olaryň jogaplaryny göçüriň. Has gara ýazylan sözleriň nähili?, neneňsi? – diýen soraglara jogap bolýandygyna üns beriň.

Nähili kagyž?

Ak kagyž.

Nähili erik?

Sary erik.

Neneňsi gawun?

Süýji gawun.

Neneňsi dag?

Beýik dag.

Nähili kömür?

Gara kömür.

Neneňsi ýap?

Suwly ýap.

Sypatlar atlara baglanyp, atlaryň hilini, reňkini, tagamyny, uly-kiçidigini aňladýarlar we nähili?, neneňsi? – diýen soraglara jogap bolýarlar.

Meselem: gök mata, dury suw, gyzykly kitap, gyzyl alma, torly gawun.

224-nji gönükme. Aşakdaky sözlemleri okaň we göçüriň. Sypatlary tapyp, olaryň nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyň.

Bägülüň gyzyl köýnegi bar. Mende gyzykly kitap bar. Mugallymymyz biziň depderimizi gyzyl syýa bilen barlaýar. Biziň golaýymyzdaky ýapdan dury suw akýar. Meniň ejem owadan haly dokaýar. Tertipli çagalary biz gowy görýäris. Daglarda dury suwly çeşmeler bolýar.

225-nji gönükme. Göçüriň.

Gara telpek, Ak telpek, Dury suw, Şor suw, Arassa suw, Ajoy suw-Süýji suw, Torly gawun, Süýji gawun, sary gawun.

Sypatlary tapyp, olaryň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyň.

Sypatlar hemişe öz baglanýan atlarynyň öňünden gelip ulanylýar. Meselem: Galyň mata, ýaşyl mata, Turşy çal, Gysga taýak, Togalak daş.

226-nji gönükme. Göçüriň. Sypatlaryň aşagyny çyzyň we olaryň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

Mekdebimizde uly kitaphana bar. Kitaphana hemişe adamly. Onda gyzykly kitaplar bar. Meniň kakam çeper eserleri okamagy halaýar. Kitaphananyň giň, ýagty otagy, owadan tekjeleri, gyzyl reňkli pollary bar.

Aşagyny çyzan sypatlaryňyz degişli atlaryň niresinden gelip ulanylyar?

227-nji gönükme. Sözlemleri göçüriň we sypatlaryň aşagyny çyzyň.

Ödebaý aga Ýusupbege kiçijik güjük getirip berdi. Ol alaja güjük eken. Maýsanyň gowy gurjagy bar. Maýsa oňa gyzyl matadan köýnek tikdi. Kiçijik gölejik ot iýyär.

Aşagyny çyzan sypatlaryňyzyň nähii soraglara jogap bolýandygyny aýdyň. Olar atlaryň nämesini aňladýarlar?

228-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine şol atlaryň reňkini we tagamyny aňladýan sözleri ýazyp, depderiňize göçüriň.

...hyýar

...nal

...burç

...çörek

...alma

...garpyz

...kädi

...gar

...kädi

...ýaprak

...gant

...dag.

Nusga: Ýaşyl hyýar, ...

229-njy gönükme. Hekaýany okaň we nähili?, neneňsi? diýen soraglara jogap bolýan sypatlary öz degişli atlary bilen depderiňize göçüriň.

KEKENE

Gyzyl reňkli arkasynda gara nokatlary bolan bu maýda togalak tomzagy hemmeler bilýär. Eliňi degirseň açykgoňur reňkli suwuklyk çykýar. Bu suwuklyk por-sy ysly bolanlygy üçin duşmanlary oňa golaýlaşmaýar.

Zyýansyz bolup görünýän bu tomzagyň gaty ýyrtyjydygyny hemmeler bilmese gerek. Ol agaçlaryň şahalarynda we ýapraklarynda biderek ylgap ýörenok. Ol özüne iýmit gözleýär. Onuň iýmiti ýaş ösümlikleriň şiresini sorýan owunjak şirinjedir. Kekene ýylyň dowamynda köp mör-möjekleri gyrýar we ösümlüklere uly peýda getirýär.

Nusga: Gyzyl reňkli, ...

230-njy gönükme. Soraglary okaň, soňra nusgada görkezilişi ýaly edip, olary jogaby bilen depderiňize ýazyň.

Nähili ýap?

Nähili kagyz?

Neneňsi ýer?

Nähili kitap?

Nähili burç?

Nähili suw?

Neneňsi köçe?

Neneňsi dag?

Nusga: Nähili ýap? Suwly ýap, ...

Ýazan jogabyňyzdan sypatlary we olaryň öz baglanýan atlarynyň nämesini aňladýandygyny aýdyp beriň.

231-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine **nähili?**, **neneňsi?** diýen soraglara jogap sözleri ýazyp, sözlemleri göçüriň.

Ejem ... matany ... reňke boýady. Awgust aýlarynda ... gawunlar, ... üzümler, ... pomidorlar köp bolýar. ... köýnekli gyzlar, ... telpekli, ... guşakly oglanlar sahna çykdylar. Mallar ... suwy içmeýärler. Olar ... suwy içýärler.

Göçüren sözlemleriňizdäki sypatlary öz baglanýan atlary bilen bilelikde aşagyny çyzyň.

232-nji gönükme. Sözlemleri okaň we olaryň içindäki syparlary öz degişli atlary bilen depderiňize göçüriň.

Şahymerdanda uly çynar bar. Ol çynar tomsuna gök ýapruga bürenýär. Güýzde ol gök ýapraklar sary ýaprak bolup dökülýärler. Ak pagta biziň Watanymyzyň baýlygydyr. Oňa “Ak altyn” diýip yöne ýere aýdylmaýar.

Nusga: Uly çynar, ...

Göçürip alan sypatlaryňyzyň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyň?

233-nji gönükme. Şygry labyzly okaň we göçüriň.

GAR ÝAGÝAR

Höwes birleşip,
Gözler gamaşyp,
Ýagar petde-petde gar.
Dokluk üçin
Sepip ýagar her säher.

Ap-ak meýdan
 Cözel meýdan
 Höwes paýlar ynsana.
 Oýnap, uçup,
 Ýeri guçup
 Bagt getirer daýhana!

Selim Aşurow

Syptlaryň aşagyny çyzyň. Olaryň nähili soraga jogap bolýandygyny we özüne degişli atlaryň niresinde ulanylyandygyny aýdyň.

234-nji gönükme. Aşakdaky sözleri göçürüň we syptlary aýdyp beriň.

Ak gar, gara ädik, gyzyl köýnek, torly gawun, ýogyn agaç, ýaşyl ýaprak, inçe sapak, akylly oylan, güýçli adam, suwly ýap, dogry taýak, uzyn ýol, giň köçe.

Syptlary öz baglanýan atlarynyň niresinde gelýär we olaryň nämesini aňladýarlar?

235-nji gönükme. Nokatlara derek degişli soraglary ýazyp, sözlemleri göçürüň we syptlaryň aşagyny çyzyň.

Ikinji synpyň okuwçylary akja (...?) köýnek, gara (...?) balak geýipdirler. Agtyjygy garry (...?) abasynyň gyzykly (...?) ertekisini diňleýärdi. Biziň synpymyzda görelde (...?) okuwçylar köp. Ýazda miweli (...?) agaçlar gülleýärler.

Nusga: Ikinji synpyň okuwçylary akja (nähili?) köýnek, gara (nähili?) balak geýipdirler.

236-njy gönükme. Aşakdaky sypatlary okaň we nokatlara derek olaryň baglanýän atlaryny getirip, depderiňize ýazyň.

Gara ... , ak ... , gök ... , suwly ... , şor ... , süýji ... , ajy ... , ýumşak ... , gara ... , uzyn ... , gysga ... , inçe ... , pes ... , beýik ... , ýogyn.

Nusga: Gara ädik, ak gar, ...

Göçüren sözleriňizdäki sypatlaryň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

237-nji gönükme. Aşakda berlen sypat sözlerini degişli at bilen ýazyň. Soňra sölzem içinde getirip depderiňize ýazyň.

Gyzyl, şor, kelte, suwly.

Nusga: Gyzyl alma. Biziň bagymyzda baş düýp gyzyl alma bar.

238-nji gönükme. Hekaýany okaň we göçüriň.

Alyşir bir günü täze şygryny ýazypdyr. Ony бага baryp belent owaz bilen okapdyr. Şol wagt bagdaky belent derekde oturan bilbil Alyşiriň ýakymly sesini eşidipdir. Ýaş şahyryň gök gürleýän ýaly, kä daň semely ýaly sesi bilbili özüne çekipdir.

Sypatlaryň aşagyny çyzyň. Olaryň baglanýan atlaryny, soragyny aýdyp beriň.

239-njy gönükme. Nakyllary okaň we göçüriň. Syptalaryň aşagyny çyzyň. Olaryň baglanýan atларыny, soragyny aýdyp beriň.

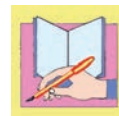
NAKYLLAR

Adam eli – gyzyl gül.
 Agsak keyik müň garsaga ýetdirmez
 Dogry gepiň ajysy bolmaz, egri gepiň süýjüsi.
 Ýagşy söze daş ýarylar.

Nakyllaryň manysyny düşündiriň.

240-njy gönükme. Özüňizden atларыň hilini, reňkini we tagamyny aňladýan syptalaryň her birinden üç sanysyny tapyp, depderiňize ýazyň. Olaryň nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyň.

Nusga: gülli mata, ...

11. IŞLIKLER

241-nji gönükme. Hekaýajygy okaň. Gymyldyny aňladýan sözlere üns beriň.

Beýik Nowaýy il-güne zerur kömegini aýamandyr. Hyrat ilatyny agyr salgytlardan gutarmak üçin öz hususy serişdesi bilen kömek edipdir. Alyşir Nowaýy Hyratda birnäçe medreseler, hammamlar we metjitler saldyrypdyr. Metjit gurluşygynda Nowaýynyň özi hem bilini berk guşap işläpdir.

Hekaýanyň mazmunyny gürrüň edip beriň. Hekaýa sözbaşy tapyň.

242-nji gönükme. Sözlemleri okañ we has gara ýazylan sözleri depderiñize göçuriñ.

Men kakam bilen şähere **girdim**. Ol ýerde haýwanat bagyna **bardyk**. Haýwanat bagyndaky haýwanlary **gördük**. Biz Özbegistanda ýaşayarys. Biziñ Watanymyz gün-günden **ösyär**. Men Gülşatlara **barjak**. Ol gelen bolsa, kitap **berjek**.

Göçürip alan sözleriñiziñ gymyldyny, hereketi aňladýandygyna üns beriñ.

243-nji gönükme. Şygry okañ we göçuriñ.

GARŞYLYK

Aýy çaldy depregi,
Bilbil dynman saýrady,
Tansçy Geçi bolsa
Hezil edip oýnady.

“Şu hem tansmy?” diýip Goýun
Tankyt edipdir ony.
Özi masgara boldy
Oýnadyp guýrugyny.

Dilşat Rajabow

Gymyldy hereketi aňladýan sözleriñ aşagyny çyzyñ.

Gymyldy hereketi añladýan sözlere işlikler diýilýär. İşlikler näme etdi?, näme edýär?, näme eder?, näme etjek? diýen soraglara jogap bolýarlar. Meselem: Aman okady, okaýar, okajak, okar. Şemal öwüsdi, öwüsýär, öwürer, öwürjek.

244-nji gönükme. Hekaýajygy göçuriň we işlikleriň aşagyny çyzyň.

GÖLEJIK

Berdiniň garaja gölejigi bardy. Ol gölejigine ot berdi. Gölejik oty iýýär. Berdi oňa begenýär. Berdiniň dostlary hem gölejigi gelip görýär. Olar gölejigi meýdanda bakar. Gölejik otluk meýdanda bökjekläp oýnar.

Aşagyny çyzan işlikleriňiziň nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

245-nji gönükme. Nokatlara derek çyzygyň sag tarapyndaky işliklerden degişlisini ulanyp, sözlemleri depderiňize ýazyň.

Aman şäherden ...	ýüzýär
Men ertir mamamlara ...	okaýar
Juma ikinji synpda ...	geldi
Biz kitap ...	çekýär

Mamajan surat ... okaýarys
Balyk suwda ... gitjek

Nusga: Aman şäherden geldi.

Göçüren sözlemleriňizdäki işlikleriň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

246-njy gönükme. Ýaýyň içindäki nokatlara derek şol işlikleriň degişli soraglaryny ýazyp, hekaýajygy depderiňize göçüriň.

JERENLERIŇ MYHMANLARY

Jerenleriň öýlerinde garlawaçlar ýaşaýar (...?). Geçen ýyl hem garlawaçlar ýaşady (...?). Bu ýyl hem ýedi garlawaç geldi (...?). Jeren olara däne berer (...?).

Nusga: Jerenleriň öýlerinde garlawaçlar ýaşaýar (näme edýär?).

a) Öten zaman işligi

Işlikler hereketiň öten, häzirki we geljek zamanda bolýandygyny aňladýarlar.

247-nji gönükme. Sözlemleri okaň. Has gara ýazylan işlikleriň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyň.

Gyş **çykdy**. Ýaz **geldi**. Howa **maýlady**. Meýdanda otlar **gögerdi**. Guşlar uçup **geldiler**.

Sözlemleri depderiñize göçüriñ.

248-nji gönükme. Okañ **-dy**, **-di** goşulma goşulan işlikleri olaryñ nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyñ.

BÄŞIM WE GUZULAR

Sowuk şemal öwsüp başlady. Goranyñ içinde guzuly goýunlar bardy. Bäşim atasy bilen gora girdi. Goýunlar ürkdiler. Guzujyklar böküp başlady. Bäşim bir guzujygyñ boýnundan tutdy. Ony sypalady. Ol guzulary özüne öwrenişdirdi.

1-nji – 2-nji sözlemi göçüriñ.

249-njy gönükme. Halk döredijiliginden berlen setirleri göçüriñ we ýat tutuñ. **-dy**, **-di** goşulmasyny kabul eden işlikleriñ aşagyny çyzyñ.

Nowruz geldi, ýaz geldi,
Durna geldi, gaz geldi.
Ýap-ýaşyl çarbaglardan,
Bilbilden owaz geldi.

Gülgün eken köýnegiñ,
Güldeý näzik bilegiñ,
Nowruz geldi, gül geldi
Aýtgyn bolsa dilegiñ.

Soňuna -dy, -di goşulmasy goşulan işlige öten zaman işligi diýilýär. Öten zaman işligi näme etdi?, näme etdiler? diýen soraglara jogap bolýar. Meselem: oka-dy, oka-dylar, gel-di, gel-diler.

250-nji gönükme. Okaň we öten zaman işlikleri depderiňize ýazyň.

Okuw gutardy. Okuwçylar synp otagyndan çykdylar. Kiçijik Söhbet öz öýlerine gitdi. Annadurdy aga ata-eneleriň ýygnagyna geldi. Ol mekdebiň uly kömekçisi. Biziň mugallymymyz Annadurdy aga bilen salamlaşdy. Soňra olar ýygnak geçiriljek otaga bardylar. Ýygnak başlady.

251-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Öten zaman işliginiň aşagyny çyzyň.

8-NJI MART

Biziň mekdebimizde aýal-gyzlar baýramyna bagyşlanan dabaraly ýygnak bolup geçdi. Okuwçylar öz mugallymlaryny baýram bilen gutladylar. Olar özleriniň goşgudyr, tanslary bilen olary hoşal etdiler. Çagalar baýramçylyga myhman edip çagyrylan hormatly enelere gül desselerini berdiler.

Aşagyny çyzan öten zaman işliginiň soraglaryny we goşulmasyny aýdyp beriň.

252-nji gönükme. Aşakdaky işlikleri okaň we olaryň içinden öten zaman işliklerini saýlap, depderiňize göçüriň.

Gider, geler, oýnaýar, oýnady, diňlejek, dileýär, gözledi, gözlär, oturdy, oturýar, getirdiler, okaýar, okadylar, okajak, okar, barjak, bardy, diňledi, ylgaýar, ylgar, ylgajak, ylgady, gözleýär.

253-nji gönükme. Aşakdaky işlikleri okaň we olary öten zaman işligine öwrüp, depderiňize göçüriň.

Suwar, bişir, getir, okla, ýöre, dara, oýna, oka, ylga, gel, gör, diňle, elle, barla, çykar, otur, ýat, arassala, bejer, saýra, çerme.

Nusga: Suwar-dy, bişir-di, ...

254-nji gönükme. Okaň we öten zaman işlikleriniň näme etdi?, näme etdiler? diýen soraglara jogap bolýandygyna üns beriň.

Okuwçy näme etdi?

Okuwçy okady.

Okuwçylar näme etdiler?

Okuwçylar okadylar.

Çaga näme etdi?

Çaga oýnady.

Çagalar näme etdiler?

Çagalar oýnadylar.

Goýun näme etdi?

Goýun otlady.

Goýunlar näme etdiler?

Goýunlar otladylar.

Soraglaryň jogaplaryny depderiňize göçüriň.

255-nji gönükme. Aşakdaky şygry okaň we diňe öten zaman işligini saýlap, göçüriň. Olaryň soragyny we goşulmasyny aýdyp beriň.

GYZYL ALMA

Şaly diýdi: – Näme ekjek?

Men: – Gyzyl alma – diýdim.

– Nireden suwa ýakjak?

– Ýanymyz salma – diýdim.

Diýdi: – Ol kök urarmy?

Ösüp hasyl berermi?

Diýdim: – Bu ýaman ýermi?

Bilmedik bolma – diýdim.

Pasyllar geldi, geçdi,

Gyzyl almam gül açdy,

Bişdi, düýbüne düşdi,

– Golaýna gelme – diýdim...

Meretguly Garryýew

256-njy gönükme. Aşakdaky işliklerden öten zaman işliklerini saýlaň we olary nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçüriň.

Oýnadylar, ylgaýar, ylgady, ylgar, ylgadylar, okadylar, okady, geldiler, geldi, gördi, okaýarlar, okajaklar, oýnady, oýnaýar, oýnajak.

Nusga: Näme etdi? – ylgady, okady, ...

Näme etdiler? – oýnadylar, ylgadylar, ...

257-nji gönükme. Okaň we öten zaman işlikleriniň zyzndan ýaýyň içinde olaryň degişli soraglaryny ýazyp, sözlemleri göçüriň.

Çagalar gezelenje gitdiler. Olar gülälekli meýdana bardylar. Meýdanda gyzył gülälekle açylypdyr. Gyzlar we oglanlar bu meýdandan kömelek gözlediler. Ýadanda dynç almak üçin oturdylar. Özleri bilen alyp gelen zatlaryny iýdiler.

Nusga: Çagalar gezelenje gitdiler (näme etdiler?).

258-nji gönükme. Aşakdaky öten zaman işlikleriniň hersine degişli bir sözlem düzüp, depderiňize ýazyň.

Okady, diňledi, gaýtalady, gitdi.

Nusga: Bibi gyzykly erteki okady.

b) Häzirki zaman işligi

259-njy gönükme. Hekaýany okaň, has gara ýazylan işlikleri nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçüriň we olaryň goşulmasyny aýdyp beriň.

MEKDEBIŇ BAGYNDA

Ýaz günleriniň biridi. Baglar pessaýja ösýän şemala başlaryny **atýardy**. Mekdebiň öňündäki bagda çagalar peýda **bolýarlar**. Bular eglenmän, mekdebiň bagyny bejermäge **başlaýarlar**. Ýaşlaryň joşgunly zähmeti barha **joşýar**.

Hekaýanyň mazmunyny aýdyp beriň.

Nusga: at-ýardy, bol-ýarlar, ...

260-njy gönükme. Sözlemleri üns berip okaň. Soňuna **-ýar, -ýär**, goşulmasy goşulan işlikleri aýdyň we depderiňize göçüriň.

Gözel ikinji synpda okaýar. Ol sapaklaryndan gowy okaýar. Ol beýleki ýoldaşlaryna hem kömek berýär. Gözeli mugallymy örän gowy görýär. Gözelden ýoldaşlary hem görelde alýarlar.

261-nji gönükme. Baýram urp-adatlaryny göçüriň. Soňuna **-ýar, -ýär** goşulmasy goşulan sözleriň aşagyny çyzyň.

Nowruzda öýler arassa saklanýar.

Nowruzda semeni bişirilýär.

Nowruzda gybat edilmeyär.

Nowruzda täze egin-eşik geýilýär.

Nowruzda biri-biriňe gowy dileg edilýär.

Nowruzda at çapyşygy geçirilýär.

Soňuna -ýar, -ýär goşulmasy goşulan işlige häzirki zaman işligi diýilýär. Häzirki zaman işligi näme edýär?, näme edýärler? diýen soraglara jogap bolýar. Meselem: gel-ýär, oka-ýar, gel-ýärler, oka-ýarlar.

262-nji gönükme. Hekaýajygy okaň, soňra göçüriň. Häzirki zaman işliklerini dilden aýdyň.

MUHAMMET AGA

Muhammet aga ussahanada işleýär. Ol gapy, aýna ýasaýar. Ol ökde ussa hasaplanýar. Onuň ýanynda

şägirdi hem bar. Ol şägirdine ussaçylyk syrlaryny öwredýär. İşde tertipli işlemelidigini düşündirýär.

263-nji gönükme. Aşakdaky işlikleri okaň we olaryň içinden häzirki zaman işliklerini saýlap depderleriňize göçüriň.

Çykar, işledi, işlär, işleýärler, işlejek, süpürdi, bilýärler, biljek, aýdýar, aýtdy, aýdar, ýatýar, süpürjek, süpürer, dokaýarlar, dokady, dokajak, dokar, ýazdy, ýazýar, ýazjak, ýazar, biler, bildi.

Nusga: Häzirki zaman işligi: işleýärler, ...

264-nji gönükme. Okaň. Bulardan öten we häzirki zaman işliklerini saýlap, nusgadaky ýaly edip, depderiňize ýazyň.

Barlajak, daşajak, seretjek, seretdiler, seredýär, göterer, ýörär, daşamak, daşayar, barlamak, arassalady, arassalayar, göterýärler, göterdi, sereder, seretjek, gaýdýar, gaýtdy, geldiler, barýarlar, göterjek, ýöretmek, yöreýär, yörejek, yöredi, barladylar, daşady, daşar, barlaýar, barlar.

Nusga: Öten zaman işligi: seretdiler, arassalady, ...

Häzirki zaman işligi: seredýär, daşayar, ...

265-nji gönükme. Aşakdaky işlikleri häzirki zaman işligine öwürüp depderiňize göçüriň.

Oka, ýaz, ýat, diňle, otur, çyk, getir, döw, otur, bar, gözle, bejer, suwar.

Nusga: Okaýar, ýazýar, ...

266-njy gönükme. Okaň we häzirki zaman işlikleriniň näme edýär?, näme edýärler? diýen soraglara jogap bolýandygyna üns beriň.

At näme edýär?	At kişňeyär.
Atlar näme edýärler?	Atlar kişňeyärler.
Guş näme edýär?	Guş uçýär.
Cuşlar näme edýärler?	Guşlar uçýarlar.
Horaz näme edýär?	Horaz gygyrýar.
Horazlar näme edýärler?	Horazlar gygyrýarlar.

Ýokardaky sözlemlerden näme edýär?, näme edýärler? diýen soraglary we olara jogap bolýan işlikleri depderiňize göçüriň.

Nusga: näme edýär? – kişňeyär, näme edýärler? – kişňeyärler.

267-nji gönükme. Okaň we bularyň içindäki häzirki zaman işliklerini nusagada görkezilişi ýaly edip depderiňize göçüriň.

Bejerýärler, seretdi, seredýär, bilýär, biler, daraýarlar, sereder, seredýärler, darady, daraýar, barlaýarlar, bildi, bejerýär, biljek, darajak, barlaýar.

Nusga: Näme edýär? – seredýär, bilýär, ...
Näme edýärler? – bejerýärler, ...

268-nji gönükme. Okaň we häzirki zaman işlikleriniň yzyndan ýaýyň içinde olaryň degişli soraglaryny ýazyp, sözlemleri göçüriň.

Selbiniň dogany ýokary okuw jaýynda okaýar. Güljahana ejesi gurjak getirip berdi. Ol gurjagyny gowy görýär. Gurjagynyň gyzgynyny barlaýar. Oňa derman içirýär.

Nusga: Selbiniň dogany ýokary okuw jaýynda okaýar (näme edýär?).

269-njy gönükme. Okaň. Aşakdaky işlikleri öten we häzirki zaman işliklerine öwürip, nusgadaky ýaly edip depderiňize göçüriň.

Gözle, diňle, oka, darak, ýuwun, pikirlen, bejer, getir.

Nusga: Öten zaman işligi: gözledi, diňledi, ...

Häzirki zaman işligi: gözleýär, diňleýär, ...

270-nji gönükme. Aşakdaky häzirki zaman işlikleriniň hersine degişli bir sözlem düzüp, depderiňize ýazyň.

Gidýär, oýnaýar, gelyär, ýazýar.

Nusga: Okuwçylar Nowruz baýramyna bagyşlanan at çapysygyna gidýär.

ç) Geljek zaman işligi

271-nji gönükme. Sözlemleri okaň we has gara ýazylan işlikleri nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçüriň.

Men kanikulda şähere gezmäge **gitjek**. Ol ýerde baş gün **boljak**. Ol ýerde haýwanat bagyna **bararyn**. Haýwanat bagynda gören zatlarym barada dostlaryma gürrüň **bererin**.

Nusga: git-jek, bol-jak, ...

272-nji gönükme. Sözlemleri okañ we soñuna **-jak, -jek, -ar, -er** goşulmalary goşulan işlikleri saýlap, depderiñize göçüriñ.

Mekdebimizde zähmet weteranlary bilen duşuşyk boljak. Men dostuma hat ýazjak. Ol bize gezmäge geljek. Men ertir kino gitjek. Ol şähere barar. Şäherden towuklaryna mekgejöwen getirer.

Göçüren işlikleriñiziñ geljek zaman işligidigine üns beriñ.

273-nji gönükme. Nakyllary okañ we göçüriñ. Soñuna **-ar, -er** goşulmasy goşulan işlikleriñ aşagyny çyzyñ.

Ýitirlen altyn tapylar,
Ýitirlen wagt tapylmaz.

Galan işe gar ýagar.

Ylymsyz – bir ýaşar,
Ylymly – müñ ýaşar.

Soñuna -jak, -jek, -ar, -er goşulmalary goşulan işlige geljek zaman işligi diýilýär.

Geljek zaman işligi näme etjek?, näme etjekler?, näme eder?, näme ederler? diýen soraglara jogap bolýar. Meselem: al-jak, al-jaklar, gel-jek, gel-jekler, ýaz-jak, ýaz-jaklar, oka-jak, okajaklar.

274-nji gönükme. Okaň we göçüriň. **-jak, -jek** goşulmasy goşulyp ýasalan geljek zaman işliginiň aşagyny çyzyň. Olaryň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

Ertir biziň mekdebimizde sport ýaryşy geçiriljek. Oňa üçünji synp okuwçylary hem gatnaşýarlar. Ýaryşda ýeňen okuwçylara sylag beriljek.

275-nji gönükme. Okaň. Geljek zaman işliklerini tapyň we olaryň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

BIBI BILEN EMINE

Bibi bilen Emine ikisi bir mekdepde, bir synpda okaýarlar. Olar mekdebe hem bileje barýarlar. Olar öý işlerini hem bir ýerde okarlar. Olar özlerinden kiçi jigilerine hem harp öwretjek. Olaryň jigileri hem hut Bibi bilen Emine ýaly dost bolarlar. Mekdebe hem bileje giderler.

Geljek zaman işligini saýlap göçüriň.

Nusga: ok-arlar, ...

276-njy gönükme. Aşakdaky sözleri okaň we olaryň içinden geljek zaman işligini saýlap, depderiňize göçüriň.

Görjek, geldi, gelyär, ýatjak, gitjekler, gider, oýnajak, oýnaýar, gidýär, ýazýar, ýazdy, oýnady, ýatarlar, ýatdy, ýatjak, oýnar, ýazar, gördi, görýär, görer.

277-nji gönükme. Aşakdaky işlikleri okaň, soňra olary geljek zaman işligine öwrüp, depderiňize göçüriň.

Çyk, aç, ýap, gel, otur, gör, bar, ýaz.

Nusga: Çykar, çykjak, açar, açjak, ...

278-nji gönükme. Okaň we geljek zaman işlikleriniň näme etjek?, näme etjekler?, näme eder?, näme ederler? diýen soraglara jogap bolýandygyna üns beriň.

Sygyr näme eder?	Sygyr molar.
Sygyrlar näme ederler?	Sygyrlar molarlar.
Sygyr näme etjek?	Sygyr molajak.
Sygyrlar näme etjekler?	Sygyrlar molajaklar.
Okuwçy näme eder?	Okuwçy okar.
Okuwçylar näme ederler?	Okuwçylar okarlar.
Okuwçy näme etjek?	Okuwçy okajak.
Okuwçylar näme etjekler?	Okuwçylar okajaklar.

Ýokarky sözlemleri depderiňize göçüriň.

279-njy gönükme. Sözlemleri okaň we geljek zaman işliklerini saýlap, depderiňize göçüriň.

Men Eziz bilen sygyr bakjak. Azat ertir geler. Men ertir daýymlara gitjek. Myhmanlar bu gün gelerler. Bu ýerde dynç alarlar. Biz olary baga alyp gideris. Bagdaky miweli agaçlary görkezeris.

Göçüren geljek zaman işlikleriňiziň nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

280-nji gönükme. Nakyllary okaň we göçüriň. Geljek zaman işliginiň aşagyny çyzyň.

Ýurdy belet çapar.

Ýalaňajy ursaň, possunly galpyldar.

Hat okan hat biler, hat bilen soň hak biler.

Ylymsyz bir ýaşar, ylymly – ýüz.

281-nji gönükme. Okaň we geljek zaman işligini saýlap, depderiňize göçüriň.

Ýazjaklar, ýazarlar, oturar, gitjek, bardylar, diňlejek, oýnajaklar, oýnady, oýnarlar, bararlar, biljekler, biler, bilýär, görýär, görjek, oturjak, oturdy, barjaklar, barlajak.

Nusga: Geljek zaman işligi: Ýazjaklar, ýazarlar, ...

282-nji gönükme. Aşakda berlen işlikleri geljek zamanda getirip, sözlem içinde ulanyň we depderiňize ýazyň.

Bar, oka, gel, gör.

GEÇILENLERI GAÝTALAMAK

283-nji gönükme. Aşakdaky sözleri düşümler bilen üýtgedip, depderiňize ýazyň.

1. Baş düşüm – alma, kelem, pagta, kâdi.
2. Eýelik düşüm –
3. Ýöneliş düşüm –

4. Ýeňiş düşüm –
5. Wagt-orun düşüm –
6. Çykyş düşüm –

284-nji gönükme. Aşakdaky atlary okaň we olary nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçüriň.

Bagşy, ýorunja, ýandak, möjek, ussa, tikiñçi, selme, tilki, ýylgyn, şagal, mugallym, gyz, terbiýeçi, syçan, gamyş, bugdaý, it.

Nusga: Adamlary aňladýan atlar: bagşy, ...
 Haýwanlary aňladýan atlar: möjek, ...
 Ösümlikleri aňladýan atlar: ýorunja, ...

285-nji gönükme. Özüňizden adamlary aňladýan baş sany, haýwanlary aňladýan baş sany, ösümlikleri aňladýan baş sany söz tapyp, depderiňize ýazyň.

286-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine şol zatlaryň reňkini, hilini aňladýan, degişli sypatlary tapyp, aşakdakylary depderiňize göçüriň.

... mata	... gawun	... ýap
... burç	... derek	... adam
... galam	... suw	... okuwçy.

Nusga: Gülli mata, ajy burç, ...

Nokatlaryň ýerine ýazan sypatlaryňyzyň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyň.

287-nji gönükme. Göçüriň. Öten zaman işlikleriniň aşagyna bir çyzyk, geljek zaman işlikleriniň aşagyna iki çyzyk çyzyň.

Sapar aga ussahanadan geldi. Iş eşiklerini çykardy. Gowy ýuwundy. Ol arassa eşiklerini geýip, toýa barar. Bu gün toý boljak. Sapar aga hem öz maşynyny toýa goşar. Ol gelnalja gider.

Aşagyny çyzan öten we geljek zaman işlikleriňiziň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

288-nji gönükme. Okaň. Dilden zaman aňladýan işlikleri we olaryň soraglaryny aýdyň.

NOWRUZ BAÝRAMY

Her ýylyň 21-nji martynda musulman halkynyň Nowruz baýramyny – Täze ýyl baýramyny belläp geçýärler. Bu söz aslynda “Täze ýyl” diýen manyny aňladýar.

Ülkämize bahar geldi. Agaçlar pyntyk ýaryp, ot-çöplere jan girdi. Säheriň mylaýym şemaly atyr gül-leriň hoşboý ysny özi bilen alyp gelýär. Nowruz tebigatyň özboluşly gözelligini döredýär. Ýaplaryň, daglaryň gerişlerinde ýassanyp ýatan garlar güneş nuruna eräp, damja-damja bolup syrygýarlar.

12. SÖZ TOPARLARYNY TAPAWUTLANDYRMAK

289-njy gönükme. Ertekini okaň. Has gara ýazylan sözlere nähili sözler diýilýändigini we olara berilýän soraglary aýdyň.

Akpamygyň ejesi bir **köke** edip beripdir. **Akpamyk** kökejigini öňüne salyp tigirläp ugrapdyr.

Akpamygyň bir **pişijegi** bar eken. Olam Akpamygyň yzyna düşüp, üç tirkeş bolup ýola düşüpdiler.

290-njy gönükme. Okaň **Kim?**, **näme?**, **nire?** diýen soraglara jogap bolýan sözleri göçürüp alyň (bir sözi iki gezek ýazmaň).

Amyderýa Orta Aziýanyň iň uly derýasydyr. Ol öz gözbaşyny Pamir-Alaý daglaryndan alýar. Ol daglaryň üsti ömürlik gar we buz bilen basyrylgydyr.

Nabat eje Meredi işe ugratdy. Işçiler Akjagüli atdan düşürdiler.

Göçürüp alan sözleriňize nähili sözler diýilýär?

291-nji gönükme. Okaň has gara ýazylan sözleri göçüriň, olaryň nähili soraglara jogap bolýandygyny we haýsy söz toparyna degişlidigini aýdyp beriň.

Amyderýa öz suwuny iki sany uly çölüň arasyn-dan akdyryp **Aral deňzine** guýýar. Bular **Gyzylgum** we **Garagumdyr**. Onuň uzynlygy iki müň kilometrden hem köpdür.

Çagalar nahardan soň üýşüp, **Seýdi aga** bilen **çay** içdiler. **Abdy** oglanlaryň bu işini öwdi.

Göçürüp alan sözleriňize nähili sözler diýilýär?

292-nji gönükme. Sözleri göçüriň we atlaryň aşagyny çyzyň.

Oraz jaý saldyrdy. Okuwçylar üzüm açyşdylar. Ol ýorganlary ýazdy. Pagta ekişi başlandy. Aman jigisine baş depder getirip berdi. Gulşat Daşkente gitdi.

Aşagyny çyzan at sözleriňiziň her biriniň nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyň.

293-nji gönükme. Şygyr labyzly okaň. Has gara ýazylan sözlere nähili sözler diýilýändigini we olaryň jogap bolýan soraglaryny aýdyň.

ÝEKE ALMA

Almanyň depesinde
Galypdyr gyzyl **alma**.
Aşagyndan seretdim,
Gitdi-le gözüm, **alma**.

Goşýumrukdan kiçi däl,
Silkemde pötläp düşdi.
Dört **ýyl** öň oturdanym
Dessine ýada düşdi.

Abziý Kydyrow

294-nji gönükme. Özünüňizden **kim?**, **näme?**, **nire?** diýen soraglaryň hersine degişli iki sany at sözünü tapyň we olary sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

Nusga: Kim? – Ussa. Ussa aýna, gapy bejerýär.

295-nji gönükme. Sözlemleri göçüriň we sypatlaryň aşagyny çyzyň. Olaryň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyň.

Kölüň suwy şor bolýar. Onda iri balyklar bar. Balyklar köldäki gök otlary iýýärler.

Meýdanda maýsalar gök öwüsýär. Baglar ak gyzyl güller bilen bezenen. Ýapdan dury suwlar şaglap akýar. Suwda uly balyklar hem bar.

296-njy gönükme. Şygry labyzly okaň we göçüriň. Sypatlaryň aşagyny çyzyň.

ÖÝÜMIZIŇ BILBILI

Biziň öýde bir gül bar.
Bagdaky gülden gowy;
Onda süýji bir dil bar,
Saýrak bilbilden gowy.

Akylly hem edepli,
Ol öýmüzi ýaz edýär;
Geými göwher sadaply,
Gülüşdirip saz edýär ...

Gulpaklary tylla dek,
Öwşün atýar ýüzüne.
– Eje, ata – diýýär bek,
Guwanýarys sözüne ...

Pomma Nurberdiyew

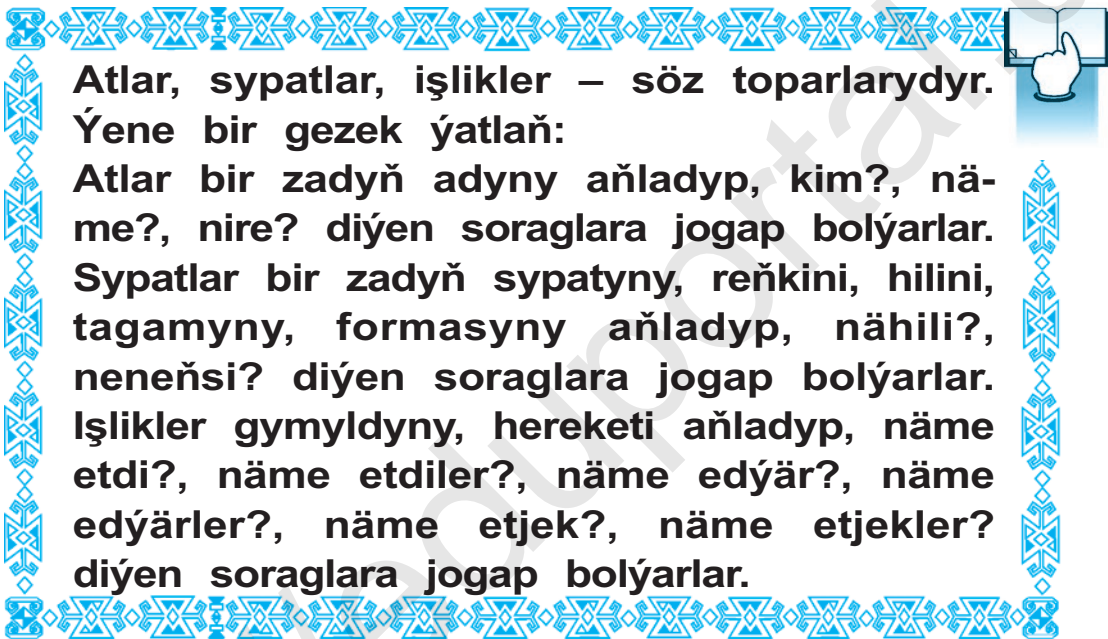
Şygry ýat tutuň. (şygyr gysgaldylyp alyndy).

297-nji gönükme. Sözlari okaň we olary nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňze göçüriň.

Akjaköl, Ýaýma, ýaşyl, uzyn, awçy, keýik, mata, oba, gyzyl, inli, galam, Aman, agaç, gök, sary, ýowşan, çal, beýik, kitap, tam, ak, gara, mawy, goňur, öý, işçi.

Nusga: Atlar: Akjaköl, Ýaýma, ...

Sypatlar: ýaşyl, uzyn, ...

Atlar, sypatlar, işlikler – söz toparlarydyr. Ýene bir gezek ýatlaň:

Atlar bir zadyň adyny aňladyp, kim?, näme?, nire? diýen soraglara jogap bolýarlar. Sypatlar bir zadyň sypatyny, reňkini, hilini, tagamyny, formasyny aňladyp, nähili?, neneňsi? diýen soraglara jogap bolýarlar. İşlikler gymyldyny, hereketi aňladyp, näme etdi?, näme etdiler?, näme edýär?, näme edýärler?, näme etjek?, näme etjekler? diýen soraglara jogap bolýarlar.

298-nji gönükme. Sözleri okaň we olary nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçüriň.

Mämişi, mata, goýun, ýorunja, barlajak, sygyr, ýeňil, çal, sadap, gitdi, geldi, parta, okaýar, oýnaýar, geler, barar, gök, inçe, turşy, stol, galam, ak, gara, görjek:

Nusga: Atlar: Mata, goýun, ...

Sypatlar: Mämişi, ýeňil, ...

Işlikler: barlajak, gitdi, ...

299-nji gönükme. Hekaýany okaň we göçüriň. Atlaryň aşagyny çyzyň. Nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyň.

BIZIŇ KITAPHANAMYZ

Biziň mekdebimizde kitaphana bar. Ol ýerde kitaplar, gazetler, žurnallar bar. Düýn Dursun, Aýna we men kitaphana bardyk. Biz gyzykly erteki kitap aldyk.

Men erteki we hekaýa okamagy gowy görýärim.

300-nji gönükme. Özünüzden atlaryň, sypatlaryň, işlikleriň her birine degişli baş sany söz tapyp, depderiňize ýazyň.

Nusga: Atlar: at, jöwen

Sypatlar: gyzykly, suwly

Işlikler: okady, çekdi.

301-nji gönükme. Hekaýany okaň.

Agşamyna hemmämiz öýe gelýäris. Oraz sapaklaryna taýýarlanýar. Ol matematikadan mesele çözüär. Meniň doganym Bibi erteki okaýar. Kakam gazet okaýar. Ejem Oraza:

– Oraz depderiňi görkez! – diýdi.

Oraz depderini alyp geldi. Ol meseläni dogry çözüpdir.

Atlary saýlap göçüriň. Nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyň.

302-nji gönükme. Okaň we göçüriň.

Bir ýylda on iki aý bar: ýanwar, fewral, mart, aprel, maý, iýun, iýul, awgust, sentýabr, oktýabr,

no'abr, dekabr. Bir hepdede yedi gün bar: duşenbe, sişenbe, çarşenbe, penşenbe, juma, şenbe, ýekşenbe. Hepdäniň birinji günü – duşenbe.

Hepdäniň günlerini ýatda saklaň.

303-nji gönükme. Okaň. **Kim?, näme?, nire?** diýen soraglara jogap bolýan sözlei tapyp ýazyň, olaryň haýsy söz toparyna degişlidigini aýdyp beriň.

Özbekistanda dokuz sany zapowednik bar. Bular «Zamin dag-arça», «Çatkal dag-tokaý», «Surhan», «Gyzylgum tokay-çöl», «Badaýtokaý», «Nurata dag hozluk», «Zerewşan – tokaý», «Gissar dag-arça», «Kitap» zapowednikleridir. Bu zapowedniklerde buhara suguny, jeren, saýgak, külreňk zemzen, kepjebaş ýylan we başga haýwanlar goralýar.

Zapowednigiň nämedigi barada öz bilýäniňizi aýdyp beriň.

304-nji gönükme. Göçüriň. **Nähili?, neneňsi?** diýen soraglara jogap bolýan sözleriň aşagyny çyzyň, olaryň haýsy söz toparyna degişlidigini aýdyp beriň.

Biziň Respublikamyzda suw howdanlaryna hapa suwlary akdymagy gadagan edýan kanunlar bar. Eger derýa we köllere hapalaýan madda düşse, olardaky arassa suw zyýanly suwa öwrülýär. Onda ähli janly jandarlar – osümlikler, balyklar, maýda haýwanlar heläk bolýarlar. Beýle hapa suwy içmek bolmaýar, onuň bilen ýerleri-de suwarmak bolmaýar.

Howa hem edil suw ýaly dürli zyýanly maddalar bilen hapalanýar.

305-nji gönükme. Göçüriň. Işlik söz toparyna degişli sözleriň aşagyny cyzyň we olaryň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

BIZ EJEMIŇ KÖMEKÇISI

Meniň ejem fabrikde işleýär. Ol işe ir sagat ýedide gidýär. Fabriğiň ýanynda çagalar bagy bar. Ejem özi bilen jigim Bibini çagalar bagyna alyp gidýär. Bibi ol ýerde oýnaýar, aýdym aýdýar, goşgy öwrenýär we naharlanýar.

Biz öýde ejeme öý işlerine kömek berýäris. Aýna gap-çanaklary ýuwýar. Men mallara ot, suw berýärim.

306-njy gönükme. Özüňizden işlikleri ulanyp iki sany sözlem, syptlary ulanyp iki sany sözlem, atlary ulanyp iki sany sözlem düzüň.

13. SÖZLEM

307-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Her bir sözlemiň zyzndan goýlan bellige üns beriň. Soraglara dilden jogap beriň.

Biziň obamyzda çagalar bagy bar. Çagalar bagynda çagalar terbiýelenýärler. Olar naharlanýarlar, oýnaýarlar, uklaýarlar. Olara oýnamak üçin gurjak, top, maşyn, şar, atjagaz we kubikler bar.

1. Näçe sözlem bar?
2. Sözleleriň soňundan nähili dyngy belgi goýlupdyr?

308-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Bularyň haýsylarynda bir zadyň habar berilýändigini, haýsylarynda bir zadyň soralyandygyny we haýsylarynda bir zada begenilýändigini aýdyň.

Okuwçylar geldi. Olar synp otagyna girdiler. Sen mekdebe bardyňmy? Aşyr nirä barýar? Ýaşasyn parahatçylyk! Ýok bolsun uruş!

Gutaran oý-pikiri aňladýan sözlere sözlem diýilýär. Türkmen dilinde üç hili sözlem bolýar. 1. Habar sözlemi. 2. Sorag sözlemi. 3. Ýüzlenme sözlemi.

309-njy gönükme. Okaň we her bir nokat (.), sorag (?), ýüzlenme (!) belgiler goýlan ýerde pikiriň gutarýandygyna üns beriň. Şu dyngy belgilerden soň, sözüňize dyngy berip geçiň.

Ýaz geldi. Gün şöhle saçýar. Sen haýsy pasly halaýarsyň? Sen nähili okaýarsyň? Hasylyňyz bol bolsun! Zähmete şöhrat!

1. Näçe ýerde sözüňize dyngy berip geçdiňiz? Näçe sözlem bar?

2. Her dyngy belgiden soň täze sözlem nähili harp bilen başlanýar?

Sözlemleri göçüriň.

a) Habar sözlemi

Birine bir zady habar bermek üçin ulanylýan sözleme habar sözlemi diýilýär. Habar sözleminiň soňunda nokat (.) goýulýar. Nokatdan soňky sözlem baş harp bilen başlanýar. Meselem: Mahym mekdebe geldi. Ol üçünji synpda okaýar.

310-njy gönükme. Okaň. Näçe sany habar sözlemiň bardygyny we her bir habar sözlemiň nähili pikir aňladýandygyny aýdyp beriň.

GUŞLAR – BIZIŇ DOSTUMYZ

Biziň obamyzda uly bag bar. Bagda guşlaryň şadyýan jürküldisi eşidilýär. Olara hiç kim azar bermeýär. Şonuň üçin güýzde bagda hasyl örän bol boldy. Sebäbi guşlar zyýanly mör-möjekleri iýip, bagbanlara uly kömek berýärler.

Günleriň birinde bezzat çagalar guşlaryň höwürtgisini bozýarlar. Guşlar bu ýerden uçup gidýärler.

Ýene-de ýaz geldi. Guşlar gaýdyp gelmediler. Bag dym-dyrslykdy. Guşlaryň sesi eşidilmeýärdi. Bagda mör-möjekler köpelig gitdi. Olar agaçlaryň güllerini we ýapraklaryny iýdiler. Güýzde bagda miwe galmady.

1. Birinji üç habar sözlemni depderiňize ýazyň.
2. Habar sözlemiň soňunda nähili dyngy belgisiniň goýulýandygyny we ondan soňky sözlemiň nähili harp bilen başlanýandygyny aýdyp beriň.

311-nji gönükme. Habar sözlemni göçüriň we degişli ýerinde nokat goýuň.

Howa bulutlaşdy uzakly gün ýel öwüsdi düýn bolsa gijesi bilen ýagyş ýagdy ýagyş daňa golaý diňdi bu gün howa gowý arassa howada gezmek peýdalydyr.

312-nji gönükme. Özüňizden baş sany habar sözlemni düzüň we depderiňize ýazyň.

313-nji gönükme. Habar sözlemlerini göçüriň. Degişli ýerinde nokat goýmagy we ondan soňky sözlemi baş harp bilen başlamagy unutmaň.

ARAKESMEDE

Arakesmede biz pişik-syçan oýnuny oýnadyk biz tegelenip durduk ellerimizi berk tutduk Aýna pişik boldy Dursun syçan boldy syçan gaçdy pişik kowalady Aýna Dursuny tutdy soňra Aman pişik boldy Oraz syçan boldy

314-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Habar sözleminiň soňundan nokat goýuň. Täze sözlemi baş harp bilen başlamagy unutmaň.

ÝAZ

Ýaz geldi gün şöhle saçdy asman mawy reňke boýaldy howa maýlady daýhanlar meýdana işlemäge çykdylar olar pagta ekýärler biz hem olara kömek berýäris.

315-nji gönükme. Surata üns bilen syn ediň. Suratdaky adamyň näme edýändigini dilden aýdyň. Düzen sözlemleriňizi depderiňize ýazyň.

316-njy gönükme. Okaň. Her bir habar sözleminden soň nähili dyngy belgisiniň goýulýandygyny we ondan soňky sözlemiň nähili harp bilen başlanýandygyny dilden aýdyň.

BIZIŇ SYPMYZ

Bu biziň synp otagymyz. Onda üç aýna we bir gapy bar. Biziň synpymyz örän uly we ýagtyly. Bular partalar. Ýnha bu tagta. Ol ýerde şkaň bar. Onda depderler we kitaplar bar. Bu ýerde mugallym üçin stol we stul bar.

Öz synpyňyz hakynda gürrüň edip beriň.

Öz synpyňyz hakynda 3 sany sözlem düzüp, depderiňize ýazyň.

317-nji gönükme. Okaň. Habar sözlemleriniň nirede başlap, nirede gutarýandygyny aýdyp beriň. Soňra degişli dyngy belgisini goýup, olary göçüriň.

Gün ýaşdy mallar ýataga geldi kakam goýunlary suwa ýakdy biz oýna gitdik obamyzyň klubynda oňat oýun görkezdiler oýundan soň öýümize geldik.

318-nji gönükme. Özüňizden dört sany habar sözlemini düzüp, depderiňize ýazyň.

319-njy gönükme. Okaň we diňe habar sözlemlerini göçürüp alyň.

Biziň öýümüzde itimiz we pişigimiz bar. Meniň itimiň ady Alagöz. Meniň doganym zawodda işleýär. Seniň aýal doganyň okaýarmy? Seniň pişigiň ady näme? Seniň kakaň nirede işleýär?

320-nji gönükme. Sözleri öz yerinde ulanyp habar sözlemi düzüň. Habar sözlemlerini biri-biriniň zyzndan ýazyň. Degişli dyngy belgisini goýmagy unutmaň.

1. Enem, gyzykly, aldy, kitap, maňa.
2. Men, başlik, sapaklarymdan, alýaryn.
3. Biz, synpda, okaýarys, üçünji.
4. Biridi, dynç, günleriniň.

321-nji gönükme. Özüňizden baş sany habar sözlemi düzüň we depderiňize ýazyň.

322-nji gönükme. Aşakdaky berlen habar sözlerini degişli yerinde dyngy belgisini goýup, depderiňize göçüriň.

GYZJAGAZYŇ KÖMEGI

Gyzjagaz ýol bilen gidip barýardy ol yerde ýatan ýaradar guşjagazy gördi ony eline alyp sypalady ony öýüne getirip däne berdi guşjagaz gün-günden sagalmaga başlady ol gyzjagaz bilen öwrenişdi.

323-nji gönükme. Soraglaryň jogabyny depderiňize ýazyň. Ýazan jogabyňzyň nähili sözlemdigini we onuň soňunda haýsy dyngy belgisiniň goýulýandygyny aýdyp beriň.

Sen Daşkentde bolduňmy? Siziň ýaşaýan obaňyz şäherden uzakdamy? Sen nähili okaýarysyz? Seniň adyň kim? Siziň obaňyzda haýsy ekinler ekilýär?

324-nji gönükme. Özüňizden “Biziň mekdebimiz” diýen temadan 4–5 sözlemden ybarat bolan hekaýa düzüň we depderiňize ýazyň.

b) Sorag sözlemi

325-nji gönükme. Okaň. Habar sözlemlerinden beýleki sözlemleri göçüriň. Olaryň soňunda goýlan dyngy belgisine üns beriň.

Her ýylda näçe pasyl bar? Her pasyl näçe aý dowam edýär? Sen haýsy pasly has gowy görýärsiň? Näme üçin?

Gowy görýän paslyň hakynda gürrüň ber.

Birinden bir zady soramak üçin ulanylýan sözleme sorag sözlemi diýilýär. Sorag sözleminiň soňundan sorag belgisi (?) goýulýar. Sorag belgisinden soňky sözlem baş harp bilen başlanýar. Meselem: Sen haýsy ertekini okadyň?

326-njy gönükme. Okaň. Diňe sorag sözlemlerini göçürip alyň.

- Dursun sen nirä gitdiň? – diýip Aman sorady.
- Men keselhana bardym.
- Sen näme üçin bardyň?
- Men özümi barlatmak üçin bardym.
- Sen hem özüňi barlatdyňmy?
- Hawa, maňa lukman derman ýazyp berdi.

327-nji gönükme. Göçüriň. Sorag sözlemlerini aýdyp beriň.

Sen Durdyny gördüňmi? Men Durdyny görmedim. Durdy heniz gelen däldir. Ol şähere gitdimi? Seniň

ejeň haly dokaýarmy? Meniň ejem haly dokaýar. Siz şähere bardyňyzmy? Şäherde sergi zalynda bolduňyzmy?

328-nji gönükme. Okaň we sorag sözlemlerini göçürüp alyň.

Okuw ýyly gutaryp barýar. Sen nähili okaýarsyň? Men üçünji synpy başlik bilen gutararyn. Sen tomus dynç almaga gitjekmi? Nirede dynç aljak? Men öz jigim bilen oba mamamlara gezelenje gitjek.

Sorag sözlemineň soňunda nähili belgi goýulýar?

329-njy gönükme. Okaň. Habar sözlemlerini biraýry, sorag sözlemlerini biraýry göçüriň.

Men mugallym bolmak isleýärim. Mugallym bolmagyň nämesi gowy? Olar çagalara galam tutmagy öwredip, a harpyny ýazdyrýarlar. Okamagy, ýazmagy öwredýärler. Seniň mugallymyň kim? Sen mugallym hakynda yazylan goşgulardan bilýärmiň?

330-njy gönükme. Aşakdaky sorag sözlemlerini göçüriň. Degişli ýerinde sorag belgisini goýmagy unutmaň.

Siz ertir nirä gidýärsiňiz biz ertir Marallara barýarys siziň okuwyňyz sagat näçede gutarýar sen surat çekmegi gowy görýäňmi kepderiniň suratyny çekip bilýärmiň sen şähere haçan gitjek.

Sorag belgisinden soň baş harp bilen başlamagy unutmaň.

331-nji gönükme. Sorag sözlemlerini göçürin. Değişli ýerinde sorag belgisini goýuň we soňky sözlemi baş harp bilen başlamagy unutmaň.

Göwher, sen haýsy obada ýaşayarsyň Siziň obaňyz baglykmy Seniň kakaň nirede işleyär Siz gawungarpyz ekdiňizmi Sen kitabyňy okadyňmy Oraz ýaryşa gatnaşýarmy.

332-nji gönükme. Aşakdaky her bir habar sözlemine değişli sorag sözlemini düzüň we depderiňize ýazyň.

Men kitap aldym. Men Maýsany gördüm. Olar Ürgenje gitdi. Biz şähere ertir gideris. Sähet üçünji synpda okaýar. Biziň obamyzyň ortasyndan uly ýap akyp geçýär.

333-nji gönükme. Özüňizden baş sany sorag sözlemini düzüň we depderiňize ýazyň.

334-nji gönükme. Okaň. Diňe sorag sözlemlerini göçürrip alyň.

Bizden sorayar

– Oglum, bu gün haýsy harpy öwrendiňiz? – diýip sorapdyr ejesi Näzikden.

– “B”-ny geçdik – diýipdir, Näzik göwünli-göwünsiz.

– Keýpiň ýok-la, kime gaharlanýaň? – diýipdir ejesi.

– Mugallymymyza ...

– Hä, näme üçin?

– Geçjek harpyny özi bilenok. “Şu haýsy harp”? – diýip bizden sorayar.

Ejesi gyzyňyň gepine hezil edip gülükdir.

335-nji gönükme. Okañ we göçürin. Sorag sözlemle-rini aýdyp beriñ.

Sülgün ejesine kömekleşýär. Sen öý işlerinde ejeñe kömek berýärmiñ? Sen näçe ýaşyñda? Gözel Ürgenje gitdi. Seniñ doganyñ nirede okaýar? Biziñ obamyza myhmanlar geldi. Sen olary gördüñmi?

336-njy gönükme. Özüñizden baş sany habar sözle-mini düzüp, depderiñize ýazyñ.

337-nji gönükme. Okañ we sorag sözlemine saýlap göçürin.

Mama Baýramy görüp, ondan habar sorady:

- Nireden gelyäñ köşek?
- Aý, okuwdan-laý ...
- Okuwyñyz eýýäm gutaraýdymy?
- Ýok, ertir ýene-de gelmeli diýdiler.

Baýram “Nätjek-dä?” diýen manyda mamanyñ ýüzü-ne seredip, uludan demini aldy.

338-nji gönükme. Soñunda degişli dyngy belgisini goýup, sorag sözlemlerini göçürin. Täze sözlemleri baş harp bilen başlamagy unutmañ.

Sen haçan geldiñ indi nirä gitjek mekdepdäki sport ýaryşyna gatnaşýarmyñ siziñ synpyñyzda göreldeli okuwçylar köpmi bu gün ekin meýdanyna bardyñyzmy sen näçe erteki okadyñ.

339-njy gönükme. Sözlemleri okañ we diñe sorag sözlemlerini göçüriñ.

Okuwçylar nahal ekýärler. Sen näçe nahal ekdiñ? Bagda almalar gülläpdir. Çagalar näme edýärler? Derek, çynar, arça – miwesiz agaçlardyr. Miweli agaçlar haýsylar? Gowaça haçan ekilýär? Gowaça-dan nämeler alynýar?

340-njy gönükme. Sözlemleri okañ. Ilki habar sözlemlerini, soñra sorag sözlemlerini depderiñize ýazyñ.

Gijara obanyñ ýeñsesinde şagal uwлады.

– u – u – uw ...

– Eý, şagal nämä uwlaýañ?

– Howada meniñ söýgüli gawunymyñ ysy bar.

– Heý, şonuñ üçinem bir beýle zarynlap uwlarlamy?

– lýesim gelýär ahyryn, u – u – uw ...

341-nji gönükme. Sözlemleri okañ we göçüriñ. Değişli ýerinde değişli dyngy belgisini goýuñ.

Men şäherden düýn geldim tomsuna howa yssy bolýar biz her gün baş sagat okaýarys Durdy mekdepden geldi sen haçan geljek sen haýsy ertekini gowy görýärsiñ.

342-nji gönükme. Özüñizden 3 sany habar sözlemini, 3 sany sorag sözlemini düzüp, depderiñize ýazyñ.

ç) Ýüzlenme sözlemi

343-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň. Olaryň soňunda goýlan dyngy belgisini aýdyň.

Dünýä zähmetkeşleri urşa garşydyrlar! Eneler çykyp geplediler: – Biz parahatçylyk isleýäris! Ýok bolsun uruş! Ýaşasyn parahatçylyk! Ýaşasyn, azat zähmet! Adamlar, urşa ýol bermäň!

İçki begenji, gynanjy aňladyp, belent intonasiýa bilen aýdylýan sözleme ýüzlenme sözlemi diýilýär. Ýüzlenme sözlemiň soňundan ýüzlenme belgisi (!) goýulýar. Ýüzlenme belgisinden soňky sözlem baş harp bilen ýazylýar. Meselem: Okuwçylar, mekdep emlägini aýawly saklaň!

344-nji gönükme. Okaň. Her bir sözlemiň nähili sözlemdigini, olaryň soňunda nähili dyngy belgisiniň goýlandygyny aýdyp beriň.

Bägül bilen Umyda mekdebe barýarlar. Olar çagalar bagyna hem bileje gatnadylar. Seniň kakaň mugallymmy? Umydanyň kakasy aýdymçymy? Biziň halkymyz parahatçylyk ugrunda göreşýär. Çagalar, Watanymyza mynasyp perzentler bolup ýetişiň! Çagalar, köpräk agaç nahallaryny ekeliň!

1. Ýüzlenme sözlemlerini göçürip alyň.
2. Ýüzlenme belgisinden soňky sözlemi nähili harp bilen başlamaly?

345-nji gönükme. Şygry okaň we göçüriň.

ÝALAN BILEN ÇYN

Ýalan bilen Çyn ikisi
Tirkeşip ýola düşdüler.
Ýomak atyp bir-birine
Değişdiler, gülüşdiler.

Ýalan diýdi: – Ikimiziň
Tirkeşip barýanymyz ýalan!
Çyn diýdi: – Çynyňam çyny,
Barýaň ahyr meniň bilen!

Hemra Şirow

346-njy gönükme. Okaň we göçüriň. Ýüzlenme söz-
lemlerini aýdyp beriň. Goşgyny labyzly okaň.

Mekgejöwen peýdaly ösümlükdir. Onuň dānesinden
dürli görnüşli azyk önümleri, mallar üçin ýokumly
iýimler taýýarlanylýar.

– Kaka! Kaka! Mekgejöwenimiziň boýy meniň
boýumdanam uzyn-la! Onuň gulpaklaryny bir görsene!?

– Basym bu mekgeleri ýygarys, oglum!

Sary gulpak başynda,
Miweleri döşünde,
Dokuz dolak dony bar,
Don içinde kani bar.
Il-günümiň halany
Şöhraty bar, şany bar.

Ý. Agageldiyew

347-nji gönükme. Okaň. Diňe ýüzlenme sözlemlerini göçüriň.

Biz dynç günü haýwanat bagyna bardyk. Siz haýwanat bagynda bolduňyzmy? Zähmet weteranlaryna şöhrat! Biz hatyra meýdanyna bardyk. Ol ýerde ýadygärlige gül goýduk. Siz obaňyzdaky ýalňyz garrylara kömek berýärsiňizmi? Ýaşasyn parahatçylyk! Asmanymyz arassa bolsun!

348-nji gönükme. Özüňizden dört sany ýüzlenme sözlemini düzüp, depderiňize ýazyň.

349-njy gönükme. Okaň, her bir sözlemiň nähili sözlemdigini, olaryň soňunda goýlan dyngy belgisini aýdyp beriň. Diňe ýüzlenme sözlemleri göçüriň.

Biz mekdebimiziň meýdanyny arassaladyk. Okuwçylar, özüňizden ululary hormatlaň! Seniň Harby gulluga gidesiň gelýärimi? Seniň harby gulluga baryp gelen agaň barmy? Ýaşasyn Watan goragçylary! Eneler – dünýäde iň eziz adamlardyr. Mähriban eneler uzak yaşasyn!

350-nji gönükme. Degişli ýerinde ýüzlenme belgisini goýup, ýüzlenme sözlemi göçüriň.

Zähmet adamlaryna şöhrat Ýaşasyn halklaryň dostlugy Ýaşasyn parahatçylyk Mekdepde, öýde göreldeli bolalyň Arassaçylyk – saglygyň girewidir.

351-nji gönükme. Özüňizden 2 sany habar sözlemi, 2 sany sorag sözlemi, 2 sany ýüzlenme sözlemini düzüp, depderiňize ýazyň.

352-nji gönükme. Okaň. Soňra habar sözlemlerini biraýry, ýüzlenme sözlemlerini biraýry depderiňize ýazyň.

Atam gazet okaýar. Jigim surat çekýär. Olimpia çempionlaryna şöhrat! Mähriban enelere ýalkymly salam! Biz mekdebe geldik. Ýoluňyz ak bolsun! Biziň dostlugymyz ebedi bolsun!

Ýüzlenme sözleminiň soňundan nähili dyngy belgisi goýlupdyr? Ondan soňky sözlem nähili harp bilen başlanýar?

353-nji gönükme. Okaň. Soňra sorag sözlemlerini biraýry, ýüzlenme sözlemlerini biraýry göçüriň.

Sen pagtanyň nähili ekilýändigini gördüňmi? Okuwdan gowy bahalar almaga çalşalyň! Bu ýyl gýş sowuk geldimi? Haýsy aýlar gýş paslyna girýär? Okuw ýylyny üstünlikli tamamlalyň!

Ýüzlenme sözleminiň soňunda nähili dyngy belgisi goýulýar?

354-nji gönükme. Özüňizden üç sany ýüzlenme, üç sany sorag sözlemini düzüp, depderiňize ýazyň.

355-nji gönükme. Sözleri öz ýerinde ulanyp, ýüzlenme sözlemini düzüň we depderiňize ýazyň.

Değişli dyngy belgisini goýmagy unutmaň.

1. Gününü, hatyra, belläliň, üstünlikli.
2. Watanyň, hemişe, üçin, işi, taýýardyrys.
3. Ugrunda, göreşeliň, parahatlyk.

356-nji gönükme. Değişli dyngy belgisini goýup, ýüzlenme sözlemlerini göçüriň. Täze sözlemi baş harp bilen başlamagy unutmaň.

Hormatly garrylar, sylaglaryňyz gutly bolsun Ýaşasyn parahatçylyk Okuwçylar kitaplarymyzy arassa saklalyň çagalar kitaby köp okalyň.

357-nji gönükme. Göçüriň. Değişli ýerinde nokat, so-rag, ýüzlenme belgisini goýuň. Täze sözlemleri baş harp bilen başlamagy unutmaň.

Bahar pasly örän owadan bolýar baharda howa maýlaýar sen baharda çöle çykyp gördüňmi ol ýerde açylan güläleklere synladyňmy gör nähili ajaýyp bu gözellig uzak dowam etsin.

358-nji gönükme. Hekaýajygy okaň we mazmunyny gürrüň edip beriň. Soňra soraglara ýazuw üsti bilen jogap beriň.

KIRPILER BILEN DUŞUŞYK

Bir gezek biz gezelenç edip ýördük. Şol ýerde kirpileriň maşgalasyny gördük. Kirpiler biri-biriniň zyzndan haýsydyr bir ýere howlugýardylar. Biziň kirpileri synlasymyz geldi. Biz olaryň ýoluny kesdik. Iki uly kirpi tos-togalak boldular-da doňan ýaly bolup duruberdiler. Kiçijik kirpijik bolsa uly kirpileriň daşyndan aýlanyp başlady. Ol birdenkä durdy. Biz ony synlamakçy bolduk, ýöne ýetişmedik, sebäbi ol ýene ylgap başlady. Şonda Aman kirpijigi eline aldy. Kirpijik şeýle bir üýtgeşik ses bilen pyşgyran ýaly etdi. Biz muňa gülüşdik. Soňra Aman ony ýere goýberdi. Ol bolsa uly kirpilere bakan örän çalasyn ylgady.

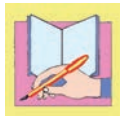

1. Çagalar nirä çykdylar?
2. Olar nämäni gördüler?
3. Olar nirä barýardylar?
4. Çagalar olara näme etdiler?
5. Kirpiler näme etdi?
6. Kiçijik kirpijik näme etdi?
7. Aman näme etdi?

359-njy gönükme. Okañ we göçüriñ. Gerekli ýerinde nokat we sorag belgilerini goýuñ.

Ol gyz Rejepden öýkeledi Rejep şeýle oýlady Nämе üçin ol mugallymyñ sözünü diñlemedi Nämе üçin şähere okamaga gitmedi Ol mekdepdеn geldi Kitaplaryny kitaphana tabşyrdy

360-njy gönükme. Özüñizden dört sany ýüzlenme sözlemini düzüp, depderiñize ýazyñ.

GEÇILENLERI GAÝTALAMAK

361-nji gönükme. Göçüriñ. İçinde o, ö dodak çekimlileri bolan sözleriñ aşagyny çyzyñ.

Meniñ ejem irden golaýymyzdaky fermä işe gidýär. Ol sagymçy bolup işleýär. Çagalar ýabyñ boýunda oýnaýarlar. Olar ýapdan balyk tutýarlar. Gurban surat depderini stoluñ üstünde goýdy.

o, ö dodak çekimlileri sözüñ haýsy bogunlarynda ýazylýarlar?

362-nji gönükme. Göçüriň. Nokatlaryň ýerine degişli çekimlileri ýazyň.

Ogl...n, düw...n, oj...r, gurş...n, od...n, köm...r, goý...n, üz...m, bör...k, Göz...l, dök...n, ýor...nja, çoý...n, toý...n, çol...k, ök...z, örd...k.

1. **o, ö** dodak çekimlileri sözüň haýsy bogunlarynda ýazylýarlar?

2. **u, ü** dodak çekimlisi sözüň haýsy bogunlarynda ýazylýarlar?

3. Bu sözlerden üç sanysyny sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

363-nji gönükme. İçinde dodak çekimlileri bar bolan alty sany söz tapyp, depderiňize ýazyň. Olaryň her birini sözlem içinde getiriň.

364-nji gönükme. Aşakdaky berlen sada sözlere ýene bir sada söz goşup, goşma söz düzüň we depderiňize ýazyň.

Gül, Oraz, Aman, kyrk, mekge, älem.

365-nji gönükme. Özüňizden has atlara degişli on sany söz, jyns atlara degişli on sany söz tapyp, depderiňize göçüriň.

366-nji gönükme. Berlen atlaryň soňuna **-lar, -ler** goşulmasyny goşup göçüriň.

Çaga, gurjak, alma, top, galam, üzüm, gyz, mugallym, ruçka, nar, pagta, parta, köýnek, gapy, aýna.

14. GOŞMAÇA MATERIALLAR

367-nji gönükme. Goşgyny labyzly okaň.

DEPDERIŇ NALYŞY

Meniňem ýüregim bar,
Özüm on iki sahypa.
Gursagym damar-damar,
Ýöne keşbim hapysa.

Ne başym bar, ne soňum,
Bilim iki bökülgi.
Nädeýin bar sahyпам,
Hapalandy, epildi.

Ýüzüm tegmilden doly,
Gözýaş deý damýar syýa.
Meni gören gülüşer,
Duşdum geleňsiz eýä.

Ö. Daşgynow

Sorag:

Ýazuw depderleriňi nähili saklamaly?

368-nji gönükme. Şu matematiki goşgyny okap, joga-byny biliň.

Bir örküçli on iner,
Düzülipdir hatara.
Goşa örküç on maýa,
Gidip barýar otara.

Bir örküçli baş köşek,
Ak urpakda ýaýnaýar.
Goşa örküç baş köşek,
Bazzatlygyn goýmaýar.

Ýönekeýje hasapla,
Örküçleri hasapla.

G. Aşyrow

Sorag:

Jemi näçe örküç boldy?

369-njy gönükme. Yrymlary okaň. Has gara ýazylan sözleri bogna bölüp ýazyň.

YRYMLAR

1. Öýe gelen adam bilen **salamlaşylanda** öýden çykyp ýa-da myhmany öýe salyp salamlaşmaly.
2. Öýüň bosagasynda **oturmaly, salamlaşmaly** däl.
3. El ýuwmak üçin **kündükden** suw **akytsañ**, onuň arasyny kesip-kesip akytmaly.
4. Iki bolup gapy **süpürmeli** däl.
5. **Täze** dogan **Aýdan** togap alyp oňat dilegler etmeli.
6. Täze jaýa **göçmezden** oň **çarşenbe** günü duz eltip **goýulýar**.

370-nji gönükme. Matematik goşgyny okap, jogabyny biliň.

AÝYŇ NÄÇESI?

– Şu gün aýyň näçesidir? –
Diýen bolup durma, Nedir.

Kyrkaýagyň aýaklarna,
Ak aýynyň aýaklarny,
Ak köşegiň aýaklarna
Agalynyň aýaklarny

Goşup-goşup ikä bölseň,
Ýalňyşmazdan bilersiň sen.
Durma, Nedir «dymma Nedir!»
Şu gün aýyň näçesidir?

G. Aşyrow

Sorag:

Goşgynyň jogabyny bilmek üçin haýsy sanlardan peýdalandyňyz?

371-nji gönükme. Tapmaçany okap, jogabyny biliň.

Bahar, tomus, güýzde duşar
Depe, baýyr, düzde duşar.
Depelerde, käte gyrda,
Kä gömülen köne jarda.
Käte alys ýerde duşar.
Harabalyk, ýykyk jaýda,
Käte çukur – oýda duşar.
Kä ýodada, gumak ýolda,

Kä jeňňelde, kölde duşar.
 Kä jülgede, belent dagda,
 Käte ürgün ak çägede,
 Käte bolsa bagda duşar.
 Tanap deýin külterlener,
 Kä tegelek kökä döner.
 Göni öňe süynüp bilmez,
 Ýöräp, yza dönüp bilmez,
 Gapdal süýşüp, eder öwrüm,
 Onuň adyn bil sen, Döwran!

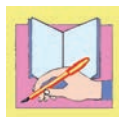
H. Nurmyradow

372-nji gönükme. Goşgyny labyzly okaň. Işlikleri aýdyp beriň.

MUGALLYMA SOWGAT

Berdi bilimi,	Kapasa salyp,
Öwrettdi sowat,	Bilbil elterin.
Mugallymyma	(Bilýän mugallym)
Edeýin sowgat.	Hiçisin almaz.
Alyp gyzykly	Bularyň birem
Kitap bereýin.	Mynasyp bolmaz.
Bişirer ejem,	Mugallymyma
Gutap bereýin.	Sowgat berere
Kakam pul berer,	Oýlanyp, ahyr
Äýnek alaýyn,	Geldim karara:
Oña bolaýjak,	Berýär bilimi
Köýnek alaýyn.	Öwredýär sowat,
Belki, bazardan	«Bäsligim» oña
Kän gül elterin.	Iň gymmat sowgat!

M. Söýegow

BEYANNAMA ÝAZMAK ÜÇIN TEKSTLER

GARAŞSYZLYK

Özbekistan 1991-nji ýylyň awgust aýynyň 31-inde azat, garaşsyz Respublika diýlip yglan edildi we 1-nji sentýabr Özbekistan Respublikasynyň garaşsyzlyk günü diýlip bellendi.

Garaşsyzlyk özbek halkyna näme berdi? Özbekistan döwleti özüniň Konstitusiýasyna, ýerine, serhedine, döwlet diline, milli puluna we goşunyna eýe boldy. Şeýle hem garaşsyzlyk özbek halkynyň öňki däp-dessurlaryny gaýtaryp berdi. Milli baýramlarymyz bolan Nowruz baýramy, Remezhan we Gurban baýramlary dikeldildi.

Özbekistanymyz ösen senagatly ýurda öwrüldi. Biziň ýurdumyzda dürli kysymly döwrebap awtomobiller we traktorlar öndürilýär. Bütün dünýä meşhur gök önümler we miweler hem biziň ene topragymyzda ýetişdirilýär. Bulardan başga-da ýurdumyzda garaşsyzlyk ýyllarynda täze-täze mekdepler, liseý-kolležler guruldy.

Meýilnama:

1. Biziň döwletimiz haçan Garaşsyzlygyny gazandy?
2. Garaşsyzlyk özbek halkyna näme berdi?
3. Bizde dünýä meşhur nämeler ýetişdirilýär?

ÇOWDARY ÇÖREGI

Meniň mamam Humsan obasynda ýaşaýar. Gyşky kanikulda ejem bilen mamamlara bardyk.

Humsan örän owadan oba. Bir tarapy belent dag, bir tarapynda Ugam derýasy bar. Daş-töwerek ap-ak gar bilen örtülen. Mamam bizi şatlykly garşy aldy.

– Geleniňiz gowy boldy, häzir nan ýaparyn, hamyr edipdim, – diýdi.

Men bolsam depelikde dostlarym bilen typançakda oýnamaga howlukdym. Çanamyz hem bardy. Ony babamyň özi ýasap beripdi. Oňa birnäçe bolup münseň-de bolýar. Hezil edip çanada uçduk, gar atyşyp oýnadyk.

– Dilmyratjan, geleweri balam, çörek bişdi. Çay içip git, – diýip, mamam maňa çagyrdy.

Men örän ajygypdym. Ylgap öýe geldim. Ýylyjak ýerde oturdym. Uly podnosyň üstünde igde, hoz, erigiň kaky, hatda tutuň kaky hem bardy. Mamam bir sebet nany göterip geldi. Öýüň içini çöregiň ysy gabady.

Mamam çöregi döwüp goýdy-da:

– Al balam, çörek iý, – diýdi.

Men çöregi iýip görsem, şeýle bir tagamly eken, hiç haçan beýle çöregi iýmändim.

– Mamajan, çöregiňiz gaty süýji-le? – diýip sordydym.

Hawa balam, bu çörek çowdary bugdaýynyň unundan edilendir.

- Çowdary diýýäniňiz näme?
- Çowdary – bugdaýyň bir görnüşidir. Ol sowuga çydamly дәne, bol hasylly bolýar. Biz diňe çowdarynyň unundan çörek bişirýäris. Ol örän bereketlidir. Şeýdip, kanikulda mamalaryňkyda her gün yssy çowdary çörek iýip, hezil edip dynç aldyk.

Meýilnama:

1. Dilmyrat gышы kanikulda nirä bardy?
2. Baran ýerinde näme etdi?
3. Çowdary çörek barada düşünleneriňizi ýazyň.

PYŞDYLYŇ UKUSY

Şemaldan gышыň habaryny alan Pyşdyl uka gitdi. Gыş geçip, gögeren otlaryň ysy burnuna uranda, ol oýandy. Düzlükde pyşdyldap, otlap ýören pyşdyly görüp, çöl haýwanlary onuň daşyna üýşdi.

– Pyşdyl, biziň sähramyza asmandan ak gül dö-küldi, sen ony görmediň.

– Pyşdyl, düzde peşmekler ylgaşdy, sen olaryň ýaryşyny görmediň.

– Pyşdyl, biziň arkamyzy bulutlar ýuwup berdi, seniň arkaň ýuwulman galdy...

Pyşdyl haýwanlaryň sözünü diňläp, hiç zat diýmedide, ýekeje sapar uludan bir pallady.

Yssy düşdi, otlar gurady, pyşdyl ýene uka gitdi. Güýz ýetip geldi. Güýz ýamгыryndan yzgar alyp,

gögeren otlaryň ysyna pyşdyl oýandy. Düzlükde pyşdyldap, otlap ýören pyşdyly görüp, çöl haýwanlary onuň daşyna üýşdi.

– Pyşdyl, sähra ak oda ýandy, sen ony görmediň.

– Pyşdyl, kölleriň suwy bugaryp, asmana uçdy, sen ony görmediň.

– Pyşdyl, bakjada gawun gutardy, baglarda – iýmiş, sen ony görmediň.

Pyşdyl haýwanlaryň sözünü diňledi-de, ýekeje sapar uludan pallady.

Görüşüňiz ýaly, diňe adamlaryň arasynda däl, hatda haýwanlaryň arasynda-da ýaltalar bolýar.

Meýilnama:

1. Pyşdyl haçan uklap haçan oýandy?
2. Çöl haýwanlary oňa näme diýdiler?
3. Pyşdyl olara nähili jogap berdi?
4. Hekaýajykda näme barada gürrüň edilýär?

DÜZME ÝAZMAK ÜÇIN TEMALAR

GÜÝZ

1. Haýsy pasyldan soň güýz pasly başlanýar?
2. Güýz paslyna haýsy aýlar degişli?
3. Güýzüň howasy nähili bolýar?
4. Güýzde daýhanlar näme bilen meşgullanýarlar?
5. Güýz paslyndan soň haýsy pasyl başlanýar?

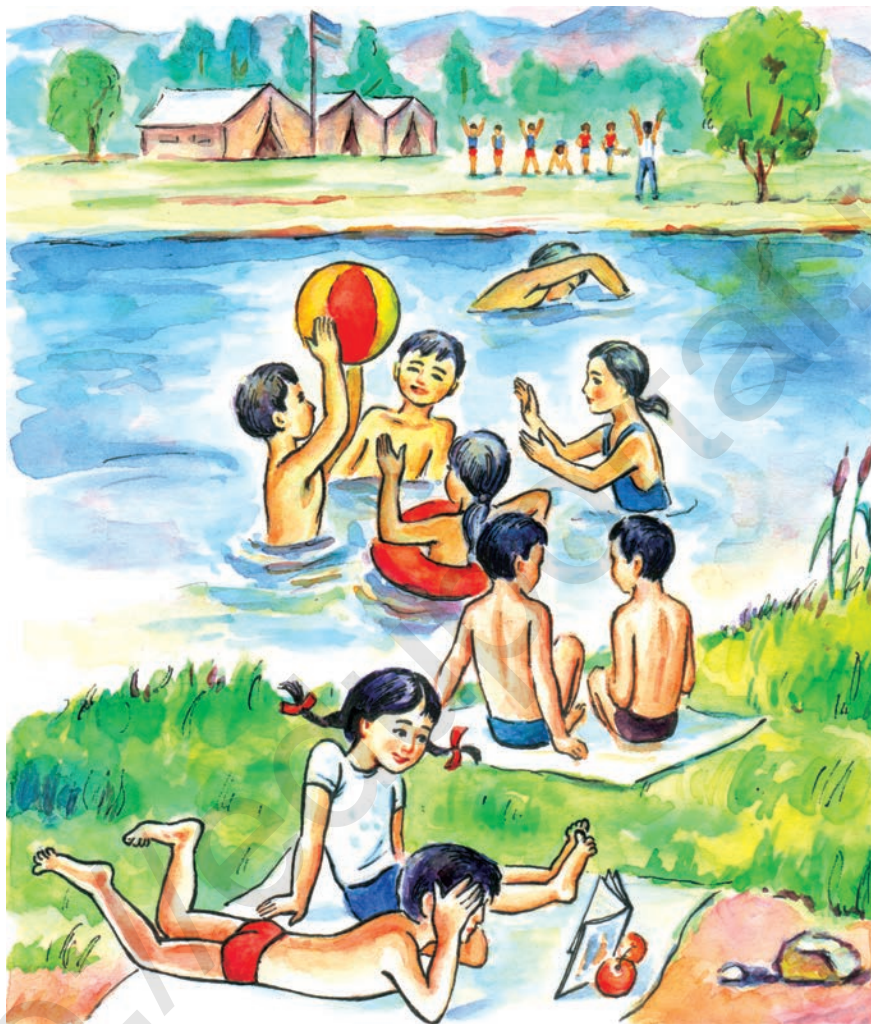

SPORT MEYDANÇASYNDA

1. Sport meýdançasynynda nämeler bar?
2. Ol ýerde nähili sport oýunlaryny oýnamak bolýar?
3. Biziň ýurdumyzda sporta nähili üns berilýär?
4. Siz haýsy sport ussatlaryny bilýärsiňiz?
5. Özüňiziň halaýan sportuňyz barada ýazyň.

TOMUS

1. Haýsy aýlar tomus paslyna degiřli?
2. Tomsuna howa nähili bolýar?
3. Tomusky dynç alyřda näme bilen meřgullanýarsyňyz?
4. Tomus paslynda haýwanlar we guřlar nähili ýařaýarlar?

SÖZLÜK

Adam – «ynsan», «erkek», aýal, zenan ýa-da aýal adam diýmekdir.

Aýawly saklamak – Goramak, gorap saklamak, zaýa etmän saklamak

Akmak – Akylsyz, samsyk.

Ant – Kasam etmek.

Berjaý etmek – ýerine ýetirmek

Çakyrym – Edebi dilde 1,07 km deň bolan uzynlyk ölçeginiň ady.

Çalma – Oramak, dolamak, gatlamak ýaly manylary aňladýan *çalmak* sözünden emele gelen biu adalga köne türkmen dilinde tahýanyň daşyna oralýan sel-läniň, peşiň ady hökmünde ulanylypdyr.

Çarbag – Howly, haýat, mellek manylarynda ula-nylýan bu söz aslynda «dört bag» manysynda ýüze çykypdyr.

Çarşak – Dört dişli oba hojalyk guraly – ýabak.

Çäkmen – Ýüňden dokalan içliksiz daşky geým.

Çoluk – Çopanyň kömekçisi.

Dary – Şala meňzeş, emme saryja dänesi has ownuk bolan däneli ekin (tary).

Demirgazyk – Gaýra.

Depe – Gum, daş ýa-da çäge üýşmegi, tümmegi.

Eklemek – «ldetmek», birini iýdirip-içirip saklamak.

Elwan – Açyk gyzyl öwüsýän mata.

Erteki – Halk döredijiliginiň hyýaly wakalary beýan edýän bölegi. Manysy – «geçmişdäki, ir çakdaky wakalary beýan ediji eser».

Älemgoşar – Ýagyş damjalarynda Gün şöhlesiniň döwürmeginden emele gelyän owadan, dürli reňkli, ýaý şekilli tebigat hadysasy.

Gadagan – Bördeň, böwet, päsgel ýagny bökdenç, rugsat berilmeýän diýen manydadyr.

Galamak – Daş-töweregini gabsamak, örtmek, diwar aýlamak, rejeläp dik örmek.

Hyjuw – Işe, okuwa, hünäre bolan güýçli arzuw.

Iňrik – Türkmen diliniň sözlüğünde «Gün ýaşyp garaňky düşüp başlan çag».

Jahyl – Türkmen dilinde «ýigit, yetginjek», arap dilinde «akmak, samsyk, nadan».

Jeňnel – Tokaý, gür ot-çöp.

Jilt – 1. Kitabyň daşy, gabygy. Geçmişde kitap-laryň daşyna deri, gaýyş tutulypdyr. 2. Tom (birnäçe kitapdan ybarat eseriň her kitaby).

Jomart – Sahy, eli açyk, gysganç däl.

Maňňal – Göçme ojak, çişlik bişirilýän ojak (mangal).

Merjen – Dür, hünji, deňziň düýbünden alynýan gymmatbaha ownuk daş.

Odanmak – Oda-köze düşmek, gyssanmak.

Sabamak – Gutarmak, tüketmek, arassalamak.

Myhmansöýer – myhmana oňat hezzet-hormat edýän, myhmany söýýän.

Mähirli – Mylaým, ýakymly aragatnaşyk saklaýan.

Naçar – Çäresiz, ejiz, görgüli, aýal-gyz.

Nadan – Bilimsiz, sowatsyz, kemakyl.

Nagyş – Matanyň, halynyň, kagyzyň we şuna meňzeşleriň ýüzüne çekilýän bezeg.

Owuz – Täze guzlan sygryň ilkinji saglan süýdünden bişirilen önüm.

Ojar – Gum, çöl ýerlerde ösýän, odun edilip ulanylýan agaç.

Örküç – Düýäniň arkasynyň tüňni ýeri.

Pellemek – Howada ganat kakyp, gerip durmak.

Pessajja – Çalaja, ýuwaşlyk bilen, mylaým, sadaja.

Prezident – döwlet baştutany.

Raýyş – Ýabyň iki tarapyna çykarylan gum.

Rähnet – Eşret, lezzet.

Seýis – Aty çapuşyga taýýarlaýan, onuň ugruny bilýän adam.

Sowuk urmak – Güýçli sowuk zerarly, sowugyň täsiri bilen ösümligiň öz ösmegini bes etmegi, hasylyny ýok etmegi: şol zadyň zaýalanyp, öz hilini, tagamyny ýitirmegi.

Sözen – Gumda bitýän dik baldakly gyrymsy agaç.

Toraňny – Derýa ýakalarynda ösýän söwüde meňzeş agaç.

Tüweleý – Towlam-towlam bolup, asmana göterilýän tozanly ýel.

Uýan – Gaýyşdan tikilip, atyň kellesine geýdirilýän esbap.

MAZMUNY

1. 2-nji synpda geçilenleri gaýtalamak	3
2. Çekimli we çekimsiz sesler	5
3. Dodaklanýan we dodaklanmaýan çekimliler	10
4. Y, i, u, ü çekimlileriniň düşüp galýan ýagdaýy	13
5. Asyl söz we goşulma	16
6. Söz ýasaýjy goşulmalar	21
7. Söz üýtgediji goşulmalar	26
Gaýtalamak	32
8. Sada we goşma sözler	34
9. Atlar	39
a) Atlaryň san bilen üýtgeýşi	44
b) Atlaryň ýöňkeme bilen üýtgeýşi	53
Geçilenleri gaýtalamak	60
Atlaryň aňladýan manylary boýunça bölünişleri	73
10. Sypatlar	78
11. Işlikler	85
a) Öten zaman işligi	88
b) Häzirki zaman işligi	93
ç) Geljek zaman işligi	97
Geçilenleri gaýtalamak	101
12. Söz toparlaryny tapawutlandyrmak	103
13. Sözlem	110
a) Habar sözlemi	111
b) Sorag sözlemi	116
ç) Ýüzlenme sözlemi	121
Geçilenleri gaýtalamak	126
14. Goşmaça materiallar	128

Abdullaýewa G., Hallyýew K.
A 76 Ene dili: 3-nji synp üçin derslik. (G. Abdullaýewa, K. Hallyýew) 5-nji neşir. D.: "O'zbekiston". 2019. – 144 s.
ISBN 978-9943-01-291-2

UO'K 811.512.164(075)
372.881.1(075)
KBK 81.2(5 Tur)93

O'quv nashri

Gulbahor Abdullayeva, Komiljon Xolliyev

ONA TILI

(turkman tilida)

3-sinf uchun darslik

Beshinchi nashr

Original-maket «O'zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyida tayyorlandi.
100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Redaktor *J. METÝAKUBOW*
Çeperçilik redaktory *H. KUTLUKOW*
Tehnik redaktor *T. HARITONOWA*
Korrektor *J. METÝAKUBOW*
Kompýuter wýorstkaçysy *K. GOLDOBINA*

Neşirýatyň lisenziýasy AI № 158. 14.08.2009.

2019-njy ýylyň 24-nji ýanwarynda çap etmäge rugsat edildi.
Ölçeği 70x90^{1/16}. Ofset kagyzy. «Arial» garniturasy. Kegel 14, 12.
Ofset usulynda çap edildi. Şertli neşir listi 10,53.
Neşir listi 6,23. nusgada çap edildi. Sargyt №

«O'qituvchi» neşirýat-çaphana döredijilik öýüniň çaphanasynda çap edildi.
100000, Daşkent, Ýunusabat, Yangışäher köçesi, 1.

Kärendesine berlen dersligiň ýagdaýyny görkezýän jedwel

№	Okuwçynyň ady, familiýasy	Okuw ýyly	Dersligiň alnandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçysynyň goly	Dersligiň tabşyrylandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçysynyň goly
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Derslik kärendesine berlip, okuw ýylynyň ahýrynda gaýtarylyp alnanda ýokardaky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky baha bermek ölçeglerine esaslanlyp doldurylýar:

Täze	Dersligiň birinji gezek peýdalanmaga berlendäki ýagdaýy.
Ýagşy	Sahaby бүтін, dersligiň esasy böleginde aýrylmadyr. Ähli sahypalary bar, ýyrtylmadyk, goparylmadyk, sahypalarynda ýazgylar we çyzyklar ýok.
Kanagatlanarly	Kitabyň daşy ýenjilen, ep-esli çyzylan, gyalary gädilen, dersligiň esasy böleginden aýrylan ýerleri bar, peýdalanyjy tarapyndan kanagatlanarly abatlanan. Goparylan sahypalary täzededen ýelmenen, käbir sahypalary çyzylan.
Kanagatlanarsyz	Kitabyň daşy çyzylan, ýyrtylan, esasy böleginden aýrylan ýa-da бүтінleý ýok, kanagatlanarsyz abatlanan. Sahypalary ýyrtylan, sahypalary ýetişmeýär, çyzylp taşlanan. Dersligi dikeldip bolmaýar.

Abdullaýewa G., Hallyýew K.
A 76 Ene dili: 3-nji synp üçin derslik. (G. Abdullaýewa, K. Hallyýew) 5-nji neşir. D.: “O‘zbekiston” NÇDÖ. – 2019. – 144 s.
ISBN 978-9943-01-291-2

UO‘K:811.512.164(075)
372.881.1(075)
KBK 81.2(5 Tur)93

O‘quv nashri

Gulbahor Abdullayeva, Komiljon Xolliyev

ONA TILI

(turkman tilida)

3-sinf uchun darslik

Beshinchi nashr

Original-maket «O‘zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyida tayyorlandi.
100011, Toshkent, Navoiy ko‘chasi, 30.

Redaktor *J. METÝAKUBOW*
Çeperçilik redaktory *H. KUTLUKOW*
Tehnik redaktor *T. HARITONOWA*
Korrektor *J. METÝAKUBOW*
Kompýuter wýorstkaçysy *K. GOLDOBINA*

Neşirýatyň lisenziýasy AI № 158. 14.08.2009.

2019-njy ýylyň 27-nji maýynda çap etmäge rugsat edildi.
Ölçegi 70x90^{1/16}. Ofset kagyzy. «Arial» garniturasy. Kegel 14, 12.
Ofset usulynda çap edildi. Şertli neşir listi 10,53.
Neşir listi 6,23. 170 nusgada çap edildi. Sargyt № 116-16.

«O‘qituvchi» neşirýat-çaphana döredijilik öýüniň çaphanasynda çap edildi.
100000, Daşkent, Ýunusabat, Yangışäher köçesi, 1.